

Oporučno nasljeđivanje u rimskom privatnom pravu u komparaciji sa suvremenim hrvatskim zakonodavstvom

Balog, Elena

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:244777>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-16**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

Sveučilište u Zagrebu

Pravni fakultet

Katedra za rimsko pravo

Elena Balog

**OPORUČNO NASLJEĐIVANJE U RIMSKOM PRIVATNOM
PRAVU U KOMPARACIJI SA SUVREMENIM HRVATSKIM
ZAKONODAVSTVOM**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: Prof. dr. sc. Ivan Milić

Zagreb, 2024.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	2
2. POJAM NASLJEDNOG PRAVA I OSNOVE NASLJEĐIVANJA	3
3. OPORUČNO NASLJEĐIVANJE U RIMSKOM PRAVU.....	5
3.1. RAZVOJ OPORUČNOG RIMSKOG PRAVA	5
3.1.1. Oporučno nasljeđivanje u razdoblju rimskog civilnog prava i prema Zakoniku XII ploča	5
3.1.2. Oporučno nasljeđivanje prema pretorskom pravu.....	9
3.1.3. Oporučno nasljeđivanje prema carskom i Justinijanovom zakonodavstvu	12
3.2. TESTAMENTI FACTIO ACTIVA ET PASSIVA	16
3.3. SADRŽAJ OPORUKE I ODREĐIVANJE NASLJEDNIKA	19
3.4. STJECANJE I UPRAVLJANJE NASLJEDSTVOM.....	22
3.5. PRAVNA ZAŠTITA NASLJEDNIKA.....	24
3.6. NIŠTETNOST I OPOZIV OPORUKE	25
4. HRVATSKO OPORUČNO NASLJEDNO PRAVO.....	27
4.1. POJAM OPORUKE I SPOSOBNOST OPORUČIVANJA.....	27
4.2. VRSTE I OBLICI OPORUKE U HRVATSKOM PRAVU	29
4.2.1. REDOVITE OPORUKE.....	30
4.2.2. IZVANREDNA OPORUKA	33
4.3. SADRŽAJ OPORUKE.....	34
4.4. OPOZIV I NIŠTETNOST OPORUKE	35
6.ZAKLJUČAK	37
7.LITERATURA.....	38

IZJAVA O IZVORNOSTI

Ja, Elena Balog, pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljen način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Elena Balog, v.r.

1. UVOD

Oporučno nasljeđivanje predstavlja jedan od najvažnijih instituta nasljednog prava, omogućujući pojedincu da svojom voljom odluči o raspodjeli ostavine. U povijesnom kontekstu, rimsko privatno pravo postavilo je temelje mnogih pravnih instituta koji su i dan danas prisutni u suvremenim zakonodavstvima.

U ovom radu ćemo ponajprije razmotriti ključne elemente oporučnog nasljeđivanja u rimskom privatnom pravu, a potom i u suvremenom hrvatskom pravu. Nakon detaljnog pregleda oba pravna sustava, napraviti ćemo komparativnu analizu kako bi se istaknule sličnosti i razlike te identificirali eventualni utjecaji rimskog prava na suvremeno hrvatsko zakonodavstvo. Posebna pažnja bit će posvećena razvoju rimskog oporučnog nasljeđivanja kroz povijest, vrstama i oblicima oporuke, njenom sadržaju, opozivu i nevaljanosti oporuke kao i samom pravnom položaju nasljednika.

Cilj ovog rada je pokazati kako se oporučno nasljeđivanje razvijalo kroz povijest te prilagođavalo novim društvenim okolnostima te sam utjecaj ovog razvoja na hrvatsko pravo.

2. POJAM NASLJEDNOG PRAVA I OSNOVE NASLJEĐIVANJA

Norme nasljednog prava uređuju pravnu sudbinu onoga što nakon smrti osoba preostaje od položaja koji su za života imale u pravnim odnosima. Danas, nasljedno pravo, zajedno sa stvarnim i obveznim pravom, jest sastavni dio imovinskog prava s obzirom na to da se načelno radi o imovinskopравnim odnosima.¹ Nasljedno pravo možemo promatrati u subjektivnom i objektivnom smislu. U objektivnom smislu nasljedno pravo označava skup materijalnopравnih normi kojima se uređuje sudbina subjektivnih prava i obveza poslije smrti dotadašnjeg nositelja. S tim normama usko su funkcionalno povezane posebne procesnopravne norme, koje uređuju način postupanja sudova ili drugih tijela javne vlasti u tzv. “nasljednim stvarima”, te kolizijske norme međunarodnog privatnog prava koje u slučajevima s međunarodnim elementom rješavaju sukobe domaćeg i stranih nasljednih prava. Stoga, u širem smislu ove tri vrste normi čine nasljedno pravo neke države kao što je npr. hrvatsko nasljedno pravo, njemačko nasljedno pravo itd.² Nasljedno pravo u subjektivnom smislu ili pravo nasljeđivanja jest ovlaštenje određene osobe ili određenog kruga osoba da budu nasljednici umrle osobe pa da u pravnim odnosima imaju za svakoga mjerodavan pravni položaj njezinog nasljednika odnosno sveopćeg sljednika ili univerzalnog sukcesora (*succedit in ius, in locum defuncti*) zbog njezine smrti (*mortis causa*).³

Da bi došlo do zasnivanja nasljednopravnog odnosa potrebno je da se ostvare pretpostavke za nasljeđivanje. Te pretpostavke čine: smrt ili proglašenje umrlim ostavitelja, nasljednik, ostavina i temelj ili osnova nasljeđivanja. Nasljedstvo se otvara smrću fizičke osobe te proglašenjem osobe umrlom, iza koje je preostala ostavina. Osoba koja je umrla naziva se ostavitelj. Rimski pravници su za ostavitelja koristili izraz *de cuius*⁴ ili *defunctus*⁵. Nadalje, u trenutku smrti mora postojati nasljednik (*heres*) koji je sposoban ga naslijediti. Na nasljednika prelazi cijela ostavina ili njezin razmjerni dio. Nasljednik može biti i fizička i pravna osoba, ali dok pravna osoba može nasljeđivati samo na temelju oporuke, fizička osoba može biti oporučni i zakonski nasljednik. Kako je nasljednik univerzalni sukcesor na njega prelaze sva prava i obveze ostavitelja jednim aktom i u jednom trenutku (*successio in universum ius*;

¹ Gavella, N., Belaj, V., Nasljedno pravo, Zagreb, 2008., str. 5.

² Ibid.

³ Ibid., str. 6.

⁴Skraćeno od latinskog izraza *de cuius successione agitur* – „onaj o čijem se nasljeđivanju radi“ Horvat M., Petrak M., Rimsko pravo, Zagreb, 2022., str. 348.

successio in universitatem). Da bi došlo do nasljeđivanja mora postojati ostavina (*hereditas*). Pojam ostavine ne možemo izjednačiti s pojmom imovine. Dok u imovinu ulaze i strogo osobna prava, predmetom nasljeđivanja mogu biti samo ona prava koja su po svojoj naravi otuđiva odnosno nasljeđiva. Osim imovinskih prava u ostavinu mogu ući i neka subjektivna prava kao što je npr. autorsko moralno pravo. U ostavinu osim prava ulaze i obveze. Stoga, ostavinu možemo definirati kao ono što nakon smrti osobe preostaje od položaja koji je ona u tom trenutku zauzimala u pravnim odnosima.⁶ Etabliranjem individualnog privatnog vlasništva javlja se potreba za boljom regulacijom nasljeđivanja. Tako se pojavljuju dvije pravne osnove nasljeđivanja, koje postoje i danas. To su intestatno ili zakonsko nasljeđivanje (*succession ab intestate*) te testamentarno ili oporučno nasljeđivanje. Oporučno nasljeđivanje, u slučaju postojanja pravno priznate oporuke, ima prednost pred zakonskim nasljeđivanjem. Zakonsko nasljeđivanje u Rimu u razdoblju starog civilnog prava temeljilo se na agnatskoj vezi po vlasti kućnog domaćina (*patria potestas*)⁷ dok u kasnijim razdobljima počinje prevladavati načelo krvne veze (*cognatio*).⁸ Pretjerana ovlaštenja ostavitelja da raspolaže ostavinom prema svojoj volji mogla su dovesti njegove najbliže srodnike u tešku situaciju, stoga se kao svojevrsno ograničenje oporučnog nasljeđivanja iz zakonskog nasljednog prava razvilo se nužno nasljedno pravo prema kojem je ostaviteljevim najbližim srodnicima bilo priznato pravo na određeni nužni dio ostaviteljeve imovine.⁹ Kako je jedan od predmeta razmatranja ovog rada oporučno nasljeđivanje u rimskom razdoblju u nastavku slijedi prikaz razvoja oporučnog nasljeđivanja kroz faze razvoja rimskog prava s time da će naglasak biti na onim razdobljima u kojima su se dogodile najznačajnije promjene.

⁶ Klarić, P., Vedriš, M., Građansko pravo, Zagreb, 2014., str. 707.-716.

⁷ *Patria potestas* bila je u najranijim razdobljima neograničena i doživotna vlast kućnog starješine (*pater familias*) nad članovima obitelji i obiteljskom imovinom. Njemu je pripadalo pravo odlučivanja o životu i smrti (*ius vitae ad necis*), pravo prodaje djece (*ius vendendi*) te pravo izručivanja djece od trećih (*ius vindicandi*). Postepeno s transformacijom obitelji njegova se vlast ograničavala i sužavala. Berger, A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia, 1953., str. 621.

⁸ *Cognatio* je latinski izraz za krvno srodstvo. Ono je obuhvaćalo i posvojene članove obitelji. Frier B. W., McGinn, T., *A Casebook on Roman Family Law*, Oxford, 2004., str. 16.

⁹ Romac, A., *Rimsko pravo*, Zagreb, 1998., str. 416.

3. OPORUČNO NASLJEĐIVANJE U RIMSKOM PRAVU

3.1. RAZVOJ OPORUČNOG RIMSKOG PRAVA

3.1.1. Oporučno nasljeđivanje u razdoblju rimskog civilnog prava i prema Zakoniku XII ploča

Nasljeđivanje po civilnom pravu spominje se već u Zakoniku XII ploča (*Leges duodecim tabularum*) iz 451./450. g. pr. Kr. Zakonik je nazvan *duodecim tabulae* ili *lex duodecim tabularum* jer je bio urezan na dvanaest mjedenih ploča te ujedno predstavlja jedinu kodifikaciju koja je nastala u Rimu. Za ovaj rad najznačajnija je peta ploča koja uređuje tutorstvo i nasljedno pravo. Koliki je povijesni značaj imao govori nam i to da je ostao na snazi sve do Justinijanove kodifikacije jer nikada u cjelini nije bio ukinut iako su pojedine njegove odredbe bile postupno derogirane kasnijim zakonima i drugim pravnim izvorima.¹⁰

U Rimu okosnica društva bila je *familia* koja se tada nalazila u prijelazu iz šire agnatske obitelji u užu obitelj, *familia iure proprio*. Pod vlašću *pater familias* nalazila su se rođena djeca i daljnji potomci, njegova žena i žene njegovih potomaka ako su ušle u strogi *manus*¹¹ brak te pozakonjena i posvojena djeca. Sve te osobe nazivamo agnatima jer ih veže ista *patria potestas* te je u najranijim razdobljima upravo agnatska veza bila osnova nasljeđivanja. Bitno je napomenuti da je ta vlast, osim vlasti nad osobama, obuhvaćala i vlast nad stvarima.¹²

Nasljeđivati se moglo na temelju zakona ili na temelju oporuke. Prema Zakoniku postojala su tri nasljedna reda. Prvi nasljedni red činili su članovi obitelji koji su se u trenutku smrti ostavitelja nalazili pod njegovom neposrednom vlašću, a njegovom smrću su postali pravno neovisni odnosno *sui iuris*. Oni su se nazivali *sui heredes*. Ako nasljednici iz prvog nasljednog reda nisu postojali propisano je da nasljeđuje najbliži agnat (*proximus agnat*). Naposljetku, treći nasljedni red činili su *gentiles* odnosno pripadnici istog roda.¹³ Dakle, na nasljedstvo je pozvan sljedeći nasljedni red u slučaju da nisu postojali pripadnici prethodnog bližeg nasljednog reda. Navedeni red nasljeđivanja vrijedio je samo u slučaju kada nije postojala oporuka ili kada nije došlo do nasljeđivanja po oporuci (*si intestato moritur*). Iz čega

¹⁰ Horvat, Petrak, op. cit. (bilj. 4.), str. 13.-15.

¹¹ Izraz *manus* je prvotno označavao vlast glave obitelji nad svim njezinim članovima i robovima, dok je kasnije taj izraz ograničen samo na vlast nad ženom, a djeca su potpadala pod *patria potestas*. Berger, op.cit. (bilj. 7.), str. 577.

¹² Horvat, M., Rimsko pravo, Pravni fakultet Zagreb, Zagreb, 2008. str. 128.-129.

¹³ Romac, op. cit. (bilj. 9.) str. 419.-420.

možemo zaključiti da je oporučno nasljeđivanje imalo prednost pred zakonskim. No, iako je Zakonik poznao institut oporuke, još uvijek nije postojala sloboda oporučnog nasljeđivanja jer ostavitelj nije mogao odrediti treću osobu (*extraneus*) ako su postojali *sui heredes*. Stoga, smatralo se da je pravljenje oporuke bilo određivanje budućeg *pater familias* iz reda članova porodice čime se tom članu davala prednost pred najbližim agnatima i gentilima ili čime su se spriječavali eventualni sporovi između više pretedenata za to mjesto.¹⁴

Ta pravila izražena su u Zakoniku XII ploča čije odredbe glase:

*Tab. V, 3. Uti legassit super pecunia tutelave suae rei, ita ius esto. 4. Si intestato moritur, cui suus heres nec escit, adgnatus proximus familiam habeto. 5. Si adgnatus nec escit, gentiles familiam habento.*¹⁵

Najranije oblike oporuke priznate u rimskom pravu spominje Gaj u Institucijama:

*Gai 2.101. Testamentorum autem genera initio duo fuerunt: nam aut calatis comitiis testamentorum faciebant, quae comitia bis in anno testamentis faciendis destinata erant, aut in procinctu, id est cum belli causa arma sumebant; procinctus est enim expeditus et armatus exercitus. Alterum itaque in pace et in otio faciebant, alterum in proelium exituri*¹⁶

Dakle, to su *testamentum comitiis calatis* i *testamentum in procinctu*. *Testamentum comitiis calatis* je javna usmena oporuka sastavljena pred kurijatskom narodnom skupštinom (*comitia calata*) pred kojom je osoba koja je prisustvovala izražavala svoju posljednju volju. Skupština se sastajala isključivo u svrhu sastavljanja oporuke dva puta godišnje (24. ožujka i 24. svibnja) te ju je vodio rimski vrhovni svećenik (*pontifex maximus*).¹⁷ Uloga skupštine bila je dvojaka: da odobri oporuku u obliku zakonodavnog akta zbog odstupanja od zakonskih pravila nasljeđivanja te je ujedno imala ulogu svjedoka za ostaviteljeva raspolaganja bez uplitanja u njegove deklaracije. Ovakav oblik oporučivanja imao je niz nedostataka uključujući inherentnu neopozivost te ograničenu dostupnost zbog vremenske limitiranosti.

¹⁴ Ibid., str. 429.

¹⁵ “Kako odredi (*pater familias*) o svojoj imovini i tutorstvu, tako neka bude pravo. Ako netko umre bez testamenta tko nema svog nasljednika, neka nasljedstvo pripadne najbližem agnatu. Ako nema agnata, neka nasljedstvo pripadne gentilima.“ Romac, A., Zakonik dvanaest ploča, Latina et Graeca, Zagreb, 1994., str. 87.

¹⁶ Poste E., Gai Institvtiones or institutes of Roman law by Gaius, Oxford, 1904., str. 176. „Izvorno su postojale dvije vrste oporuka: stranke su oporuku sačinjavale pred *comitia calata*, koja se u tu svrhu okupljala dva puta godišnje; ili pred neprijateljem, odnosno kada je oporučitelj uzimao oružje u svrhu ratovanja jer se izraz *procinctus* odnosi na vojsku spremnu za bitku. Stoga su osobe sačinjavale jednu vrstu oporuke u vrijeme mira i spokoja, a drugu kada su se pripremali za bitku.“ Romac, A., Izvori rimskog prava, Zagreb, 1973., str. 479.

¹⁷ Romac, op. cit. (bilj. 9.) str. 429.

Nužno prisustvovanje i odobrenje kurijatske narodne skupštine govori u prilog tome da ne postoji potpuna sloboda određivanja nasljednika.¹⁸ Zbog istovjetnosti forme akta arogacije (*adrogatio*)¹⁹ te *testamentum comitiis calatis* postoje tumačenja da je navedena oporuka predstavljala svojevrsnu arogaciju za slučaj smrti u svrhu određivanja novog *pater familias*.²⁰

Drugi oblik oporuke *testamentum in procinctu* (“oporuka u bojnom redu”) razvila se da bi pružila vojnicima u bojnom redu priliku da neposredno prije bitke izraze posljednju želju u slučaju smrti. To je ujedno i najstarija vojnička oporuka koja se sastojala od izreke koja se davala pred suborcima kao svjedocima. Stoga, možemo zaključiti da su vojnici u tom slučaju ispunjavali sličnu funkciju koju je imala *comitia calata* u prethodno opisanom obliku oporučivanja.²¹ Razlika između ova dva oblika oporuke nalazila se u tome što se *testamentum in procinctu* davala u izvanrednim okolnostima tj. uoči bitke pa stoga dolazi do odstupanja od pravila formalnosti. Zato već ovdje možemo zamijetiti začetke razdvajanja na redovni i izvanredni oblik oporuke. No, oba oblika oporuke prestala su se upotrebljavati prije kraja Republike nakon što se razvio popularniji način oporučivanja.²²

Sredstvo za razvoj raširenijeg oblika oporučivanja koji se smatra pretečom modernih oporuka predstavljala je umjesto pete ploče šesta ploča Zakonika dvanaest ploča koja glasi:

VI. 1. “*Cum nexum faciet mancipiumque, uti lingua nuncupassit, ita ius esto.*”²³

Šesta ploča propisuje da će usmena izjava o prodaji imovine imati pravnu snagu kao valjana transakcija bez da se spominje nasljeđivanje. Štoviše, *testamentum per aes et libram* (“oporuka putem bronce i ravnoteže”) inovativna je interpretacija ove ploče te je postala prva privatna metoda raspodjele imovine nakon smrti slična oporuci gdje su se uporabom mancipacije kao posla *inter vivos* postizali učinci oporuke.²⁴

Oporučitelj (*testator*) je kao mancipant pred *libripensom* (“osoba s vagom”) i petoricom punoljetnih svjedoka prenosio vlasništvo ostavine (*mancipatio familiae*) na osobu od

¹⁸ Walton F. P., *Historical Introduction to the Roman Law*, Edinburgh, 1920., str. 146.-147.

¹⁹ Pravno posvojenje onoga koji je već punoljetan. Berger, op. cit. (bilj. 7), str. 351.-352.

²⁰ Horvat, Petrak, op. cit. (bilj. 4.), str. 360.

²¹ Walton F. P., op. cit. (bilj. 18), str. 148.-158.

²² Mousourakis, G., *Fundamentals of Roman Private Law*, Berlin, 2012., str.285.

²³ “Kada zaključuju nexum ili mancipaciju, kako su izgovorili riječi, tako neka bude pravo.” Prijevod prema: Zakon XII tablica, <https://ius.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2020/09/12-tablica.pdf>, str. 31.

²⁴ Walton F. P., op. cit., (bilj. 18), str. 149.-150.

povjerenja (*familiae emptor*), koji je djelovao kao kupac, u jednom neprekidnom i jedinstvenom činu.²⁵ *Familie emptor* bi zatim prihvatio “ponudu” i udario novčićem po vagi kojim “plaća” oporučitelju prije nego što preuzme upravljanje imovinom. Njegova uloga kao kupca nije ga ovlastila da stekne vlasništvo nad imovinom jer mu ga je testator prenio u *fides*, koji ga obvezivao da razdijeli ostavinsku imovinu osobama koje je odredio *testator*.²⁶ Drugim riječima, on je predstavljao izvršitelja oporuke. Posljednji dio ceremonije zahtijevao je da *testator* prihvati novčić i svečano usmeno naloži (*nuncupatio*)²⁷ *familie emptoru* da poslije njegove smrti preda ostavinu njegovim nasljednicima.²⁸ Dakle, za ovu vrstu oporučivanja bilo je potrebno nekoliko formalnosti, to su: *manipatio* (prividna prodaja), *nuncupatio* i *testes* (svjedoci).

Međutim, u kasnijem razdoblju *familiae emptor* te *libripens* sve više gube na važnosti u pogledu svojih funkcija kod mancipacijskog akta na način da oni sada vrše ulogu svjedoka zajedno s ostalom petoricom svjedoka. Na taj se način stara oporuka koja je imala karakter dvostranog pravnog posla, zbog sudjelovanja i uloge *familiae emptoris*, transformirala u jednostrani pravni akt.²⁹ Druga novina koja se javlja daje oporučitelju na izbor da osim usmenog imenovanja nasljednika i raspolaganja imovinom, imenovanje i raspolaganje izvrši u pisanoj ispravi (*tabulae testamenti*). Naime, nakon što bi *familiae emptor* izgovorio formulu potrebnu za taj pravni posao, ostavitelj bi izjavio da se na pokazanim pločicama nalazi napisana njegova oporuka, pozivajući prisutne da mu budu svjedocima. Takva se izjava također nazivala *nuncupatio* te je imala isti učinak kao i kad se oporučivanje vršilo usmeno. Posljedni korak bio je stavljanje pečata svjedoka, uz koje su u pravilu bila navedena njihova imena te ime oporučitelja. Time je oporuka mogla ostati tajna jer svjedoci nisu morali biti upoznati s njezinim sadržajem, a ujedno je postala i opoziva jer se pisana isprava jednostavno

²⁵ Horvat, Petrak, loc. cit.

²⁶ Sohm R., *The Institutes, a Textbook of the History and System of Roman Private Law*, Oxford, 1907., str. 542.-543.

²⁷ U rimskom pravu svečana izjava učinjena pred svjedocima, koja je sačinjavala bitni dio određenih formalističkih pravnih poslova (*mancipatio*).” <https://informatior.hr/strucni-clanci-traditio-iuridica/nuncupatio-lat-u-rimskom-pravu-svecana-izjava-ucinjena-pred-svjedocima-koja-je-sacinjavala-bitni-dio-odredenih-formalistickih-pravnih-poslova-mancipatio>

²⁸ Watson A., *The Law of Succession in the later Roman Republic*, Oxford, 1971., str. 11.- 12., 14.

²⁹ Romac, op. cit. (bilj. 9.) str. 431.

mogla uništiti ili pečat izbrisati.³⁰ To je transformiralo *mancipatio familiae* u formalnu oporuku s imenovanjem nasljednika.³¹

Prikazom ovih triju oporuka možemo zaključiti da postoji rigidna formalnost, ali i da s vremenom dolazi do njezina postepenog gubitka što čini oporučivanje dostupnijim i privatnijim činom. Unatoč strogosti oporučivanja usmeni i pismeni *testamentum per aes et libram* ostaju redoviti oblici oporuke do 2.st.³²

3.1.2. Oporučno nasljeđivanje prema pretorskom pravu

Zbog velikih gospodarskih i socijalnih promjena nakon drugog punskog rata staro formalističko civilno pravo više nije bilo prikladno. Kako se zakonodavstvo narodnih skupština nije previše posvećivalo privatnom pravu, prilagodba prava novim okolnostima uglavnom je prepuštena sudskoj praksi, prvenstveno pretorima, koji su provodili značajne promjene i modernizaciju u staro civilno pravo stvarajući tako novi pravni sloj poznat kao *ius honorarium* odnosno *ius praetorium* prema pojedinim magistratima koji su ga stvorili. Kako bi građani znali kako će pretor postupati u njihovim sporovima te kakva pravna pravila će upotrebljavati, pretori su donosili edikte u kojima su obznanili program svog rada (*edictum praetoris*). Stoga, možemo reći da je razvojni proces rimskog nasljeđivanja obilježen odnosom između *ius civile* i *ius honorarium*.³³

Pretor nije bio zakonodavac zato nije mogao izravno stvarati novo pravo već je to činio obilaznim putem dajući pravnu zaštitu određenim pravnim pravilima i pravnim ustanovama.³⁴ Dakle, ovlasti pretora nisu bile neograničene. On nije mogao proglasiti nekoga nasljednikom tko to nije bio po civilnom pravu (*praetor heredes facere non potest*), no mogao je nekome dodijeliti posjed nasljedstva i štititi ga kao nasljednika. To je činio osnivajući ustanovu pretorskog nasljeđivanja nazvanu *bonorum possessio*. Oporuka sačinjena po pretorskom pravu nazivala se *testamentum factum iure praetorio*, a posjed ostavine koji se dodjeljivao nasljedniku na temelju te oporuke *bonorum possessio secundum tabulas*.³⁵ Pretori su dodijelili *bonorum possessio* osobi koja je imenovana nasljednikom u oporuci pečatiranoj od sedam

³⁰ Ibid., str. 431.-432.

³¹ Horvat, op. cit. (bilj. 12), str. 403.

³² Horvat, Petrak, op. cit. (bilj. 4.), str. 361.

³³ Ibid., str. 18.

³⁴ Ibid., str. 19.

³⁵ Romac, op. cit. (bilj. 9.), str. 432.

svjedoka. Iako ta osoba, možda ili stvarno, nije bila nasljednik prema *ius civile* jer nije bila izvršena mancipacija ili usmena nunkupacija.³⁶ Dakle, radilo se o tome da u oporuci ili oporučivanjem nisu ispunjene određene formalnosti propisane civilnim pravom, no pretor je smatrao da ti nedostaci nisu toliki da se nebi mogla utvrditi posljednja volja oporučitelja. Također, *bonorum possessor* mogao je zadržati ostavinu po pretorskom pravu samo ako nisu postojali ni oporučni ni intestatski nasljednici po civilnom pravu.

Navedeno Gaj opisuje u paragrafu 2.119:

2.119 *Praetor tamen, si septem signis testium signatum sit testamentum, scriptis heredibus secundum tabulas testamenti bonorum possessionem pollicetur, et si nemo sit, ad quem ab intestato iure legitimo pertineat hereditas, uelut frater eodem patre natus aut patruus aut fratris filius, ita poterunt scripti heredes retinere hereditatem: nam idem iuris est et si alia ex causa testamentum non.*³⁷

Stjecanje *bonorum possessio* nije automatski značilo zaštitu *bonorum possessor* od osobe s valjanim civilnim naslovom. *Bonorum possessio* se dodjeljivao *cum re* ili *sine re*. *Cum re* se dodjeljivao kada osoba ne bi mogla biti lišena imovine od strane nekoga tko tvrdi nadmoćniji naslov, dok se *sine re* dodjeljivala kada bi druga osoba mogla potvrditi svoj naslov prema civilnom pravu, čime bi pretorski naslov postao nevažeći.³⁸ Ispočetka civilni naslov je bio jači od pretorskog, dok su u drugom stadiju razvoja ovog oblika “pretorskog testamenta” pozvani nasljednici dobili pravo da se tužbi civilnih nasljednika odupru pomoću prigovora.³⁹

Na temelju sljedećih Gajevih tekstova možemo zaključiti da je na osnovu konstitucije Antonina Pija, *bonorum possessor* imao sredstvo kojim je mogao odbiti zahtjev nasljednika

³⁶ Creid K.G., Dewall M.J., Zimmermann R., Comparative Succession Law: Testamentary Formalities, Oxford, 2011., str. 7.

³⁷ Poste E., op. cit. (bilj 16), str. 186. „2.219. Pretor pak, ako je testament zapečaćen pečatima sedam svjedoka, upisanim nasljednicima daje *bonorum possessio* na osnovu tablica testamenti, i ako ne bude nikog kome bi ostavina intestatski pripala po zakonu, kao što je brat rođen od istog oca ili stric ili brat od strica, tada nasljednici upisani (u testament) mogu zadržati ostavinu. A isto se pravilo primenjuje i kada testament ne važi iz nekog drugog razloga, kao u slučaju kada nije obavljena (formalna) prodaja imovine ili kada testator nije izgovorio riječi svečane izjave.” Prijevod prema: Aličić S., *Bonorum possessio secundum tabulas* u Gajevim Institucijama: forma ili način konvalidacije testamenti, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 2007., str. 359.

³⁸ Smith, W., Wayte, W., Marindin, G.E., A Dictionary of Greek and Roman Antiquities, London, 1890., str. 803.

³⁹ Huseinspahić A., Oruč E., Pojam i obilježja nasljeđivanja u rimskom pravu, Tuzla, 2020., str. 325.

po civilnom pravu putem prigovora prijevare (*exceptio doli mali*) i zadržati ostavinu (*bonorum possessio cum re*).⁴⁰

2.120 *Sed uideamus, an etiam si frater aut patruus extent, potiores scriptis heredibus habeantur; rescripto enim imperatoris Antonini significatur eos, qui secundum tabulas testamenti non iure factas bonorum possessionem petierint, posse aduersus eos, qui ab intestato uindicant hereditatem, defendere se per exceptionem doli mali.*⁴¹

2.149a *Aliquando tamen, sicut supra quoque notauimus, etiam legitimis quoque heredibus potiores scripti habentur, ueluti si ideo non iure factum sit testamentum, quod familia non uenierit aut nuncupationis uerba testator locutus non sit: nam cum agnati petunt hereditatem, per exceptionem doli mali ex constitutione imperatoris Antonini summoferi possunt.*⁴²

Smatra se da je “pretorski testament” vjerovatno nastao oko sredine prvog vijeka pr. Kr., zato možemo zaključiti da se ovaj institut u prva dva vijeka primjenjivao samo ako nije postojao nasljednik prema civilnom pravu jer bi u suprotnom bio nevažeći ako bi postojao i samo jedan nasljednik. Prema Gaju pretor *bonorum possessio secundum tabulas* nije zamislio kao novi oblik testamenta, već osnaženje nevažećeg *testamenta per aes et libram*, ali samo ako oporučitelj nema nijednog nasljednika prema civilnom pravu. Tek nakon donošenja konstitucije Antonina Pija, pretorski testament je dobio veću pravnu snagu od nasljeđivanja po civilnom pravu.⁴³⁴⁴

⁴⁰ Aličić S., op. cit. (bilj. 37), str. 361.

⁴¹ Poste E., loc. cit., “2.120 Ali, da vidimo da li i preživjeli brat ili stric imaju prednost nad upisanim nasljednicima. Naime, reskriptom imperatora Antonina ustanovljeno je da oni, koji bi zahtjevali posjed dobara na osnovu tablica testamenta koji nije sastavljen u skladu sa pravom (*testamenti non iure factas*) mogu se obraniti putem prigovora prijevare od onih koji zahtjevaju ostavinu intestatski.” Prijevod prema: Aličić S., loc. cit.

⁴² Poste E., op. cit. (bilj. 16), str. 203., “2.149a Nekada, ipak, kao što smo gore istaknuli, upisani nasljednici imaju prednost u odnosu na one na osnovi zakona (tj. po civilnom pravu), kao što je slučaj kad testament nije valjan zato što testator nije izvršio formalnu prodaju obiteljske imovine ili zato što nije izgovorio riječi svečane izjave: jer ukoliko agnati budu zahtjevali nasljeđe, mogu ih (imenovani nasljednici) odbiti prigovorom prijevare na osnovu konstitucije imperatora Antonina.” Prijevod prema: Aličić S., loc. cit.

⁴³ Aličić S., op. cit. (bilj. 37), str. 361.-362.

⁴⁴ Neki romanisti tvrde da su i ranije postojala sredstva zaštite propisana od pretora pomoću kojih je *bonorum possessor* mogao odbiti zahtjev nasljednika i zadržati ostavinu. Međutim, o tim sredstvima u izvorima nema nikakvih podataka. Zbog toga se danas više važnosti priklanja Gajevoj teoriji. Aličić S., op. cit. (bilj. 37), str. 362.

3.1.3. Oporučno nasljeđivanje prema carskom i Justinijanovom zakonodavstvu

Temeljni cilj kasnog klasičnog i postklasičnog razdoblja bio je proširiti reforme nasljednog prava koje je započeo pretor te unificirati civilni i pretorski nasljedni sustav.⁴⁵ U razdoblju između kraja klasične ere rimskog prava i doba Justinijanovog zakonodavstva došlo je do mnogih promjena koje se odnose na oporuke i njihove formalnosti. Ukratko ćemo razmotriti nekoliko promjena koje nisu ušle u Justinijanovo zakonodavstvo, dok ćemo promjene postklasičnog razdoblja koje su preuzete prikazati zajedno s Justinijanovim reformama.⁴⁶

Dugo vremena prevladavalo je mišljenje da je za *testamentum per aes et libram* potrebno samo pet svjedoka ako je izvršena mancipacija. No, u klasičnom razdoblju postojale su oporuke sa sedam svjedoka, koje je pretor priznavao bez dokaza o mancipaciji, i postojale su oporuke s pečatima pet svjedoka koje su u teoriji bile valjane samo ako je obavljena mancipacija. Kako je institut mancipacije izašao iz uporabe, oporuke s pečatima samo pet svjedoka bile su prihvaćene bez dokaza o mancipaciji što je dovelo do apsurdne situacije da su u pravnoj praksi paralelno postojala dva oblika oporuke, jedan koji je zahtijevao pet pečata, a drugi sedam, ali među njima nije bilo prepoznatljivih razlika.⁴⁷ Osim ova dva oblika, carska konstitucija Valentinijana III. iz petog stoljeća uvela je holografski testament. To je testament koji se mogao napraviti bez prisustva svjedoka i koji je bio valjan ako je u cijelosti napisan od strane testatora vlastitom rukom (*holographa manu*). Ako je testator ispunio ovaj jednostavan zahtjev, daljnje formalnosti nisu bile potrebne. Iako je to bio važan korak naprijed u evoluciji oblika testamenta, u to vrijeme to nije imalo veliki značaj jer je konstitucija bila valjana samo na zapadnom dijelu carstva i nije ušla u *Codex Justinianus*.^{48,49} Nadalje, konstitucija Valentinijana III. ovlastila je bračne parove da naprave zajednički testament u kojem svaki supružnik imenuju drugog kao nasljednika. Ovaj oblik također nije bio uključen u *Codex Justinianus*, već naprotiv, protivni se takvim raspolaganjima.⁵⁰

⁴⁵ Romac, A., Rječnik rimskog prava, Informator, Zagreb, 1989., str. 445.

⁴⁶ Creid, Dewall, Zimmermann, op. cit. (bilj. 36), str. 18.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Nijedan primjerak testamenta iz kasno-rimskog razdoblja napravljenog prema zahtjevima Valentinijanovog zakona nije preživio, što sugerira da je novi oblik rijetko korišten. ⁴⁸ Creid, Dewall, Zimmermann, op. cit. (bilj. 36), str 19.

⁴⁹ Ibid., str. 19.

⁵⁰ Ibid.

Justinijanovo formalno spajanje *ius civile* i *ius honorarium* u jedan sustav imalo je dubok utjecaj na budućnost nasljednog prava jer je oživio klasično pravo uz suvremene novote. U Justinijanovom pravu ponajprije razlikujemo redovne i izvanredne oporuke.⁵¹

Redovne oporuke možemo podijeliti na privatne i javne. Temeljno obilježje privatnih oporuka jest da se nisu sastavljale u prisustvu državnih organa. Nadalje, redovne privatne oporuke dijelile su se na usmene ili nunkupativne oporuke i pismene oporuke. Usmena oporuka (*testamentum per nuncupationem* ili *nuncupativum*) nastajala je na način da je oporučitelj glasno i jasno svečanom izjavom pred sedmoricom odraslih rimskih građana izrekao svoju posljednju volju.⁵² Neposredno nakon toga o njoj se mogla zapisati bilješka (*testamentum nuncupativum in scriptum redactum*).⁵³ Oporuka je morala biti potvrđena potpisima i pečatima sedmorice svjedoka. Isključiva uloga svjedoka bila je da čuju posljednju izjavu volje ostavitelja te su u tu svrhu morali biti naročito zamoljeni (*testes rogati*). Svjedocima nisu mogli biti: robovi, peregrini, žene, nedorasli, duševno bolesni, rasipnici, slijepi, gluhi, intestabiles, infamni, osobe pod vlašću oporučitelja, osobe koje su oporukom određene za nasljednika, osobe vezane s nasljednicima po očinskoj vlasti. Sam akt oporučivanja morao se izvršiti pred svjedocima kontinuirano, bez prekida (*unitas actus*).⁵⁴ Pisana oporuka mogla je biti holografška (*testamentum holographum*) ili alografška (*testamentum allographum*). Holografška oporuka je oporuka koju je oporučitelj vlastoručno napisao i potpisao, a alografška je oporuka koju oporučitelj diktira drugoj osobi, obično pisaru, te ju zatim vlastoručno potpisuje. Obje vrste morale su biti potvrđene potpisima i pečatima sedmorice svjedoka.⁵⁵ Ako alografšku oporuku nije potpisao oporučitelj, oporuku je potpisivao osmi svjedok (*octavus subscriptor*).⁵⁶ Navedene pisane oporuke uvedene su već 439. godine konstitucijom cara Teodozija II. i Valentinijana II. te su poznate pod nazivom *testamentum tripartitum* ili trodijelne oporuke. To je ujedno bio glavni oblik oporuke u Justinijanovo vrijeme. Nazvan je tripartitum jer je sadržavao ponešto iz tri izvora prava: *ius civile*, prema kojem je cijela oporuka morala biti stvorena u isto vrijeme (*uno contexto*) u prisutnosti svjedoka; *ius praetorium*, prema kojem je oporuka morala biti zapečaćena od strane sedam

⁵¹ Romac, op. cit. (bilj. 9.), str. 432.

⁵² Ibid.

⁵³ Eisner B., Horvat M., Rimsko pravo, Zagreb, 1948., str. 483.

⁵⁴ Horvat, Petrak, loc. cit.

⁵⁵ Ibid.

⁵⁶ Puhan I., Rimsko pravo, Naučna knjiga, Beograd, 1974., str. 380.

svjedoka; te carskog zakonodavstva, koje je odredilo da oporučitelj i svjedoci moraju potpisati ispravu (*subscribere*) i na nju stavili svoj pečat, a uz pečat se dodavalo i ime svjedoka (*superscribere*).⁵⁷ Kao posebna vrsta pisane oporuke spominje se i *testamentum mysticum* ili tajna oporuka. Ona se primjenjivala u slučaju da je pronađeno pismo koje sadrži posljednju izjavu volje, ali na njemu nije bilo naznačeno ime nasljednika, već samo podaci o ispravi koja sadrži to ime. U prvom redu su to bili kodicili.⁵⁸⁵⁹ Drugu skupinu redovnih oporuka čine javne oporuke (*testamentum publicum*) koje su mogle biti *testamentum apud acta conditum* i *testamentum principi oblatum*. Prvi je bio oblik oporuke koja se sastavljala u obliku svečanog očitovanja pred sudskim službenikom ili pred službenikom gradske uprave koji bi zatim o tome sastavili zapisnik te ispravu čuvali u sudskoj ili municipalnoj arhivi, dok je drugi oblik nastajao predajom pisane oporuke na čuvanje carskoj kancelariji.⁶⁰ Autentičnost tih oporuka jamčila je javna vlast koja je primila dokument od oporučitelja i čuvala ga sve do njegove smrti.⁶¹

U slučaju da nije bilo moguće udovoljiti formalnostima propisanim za redovne oblike oporučivanja, postklasično pravo predvidjelo je niz izvanrednih oblika oporuka koje su se sastavljale u određenim izvanrednim životnim okolnostima. Najznačajniji oblik izvanrednih oporuka predstavljale su vojničke oporuke (*testamentum militis*). Ovaj institut datira iz vremena Julija Cezara koji je dao vojnicima potpunu slobodu u sastavljanju oporuke, no to je bilo samo privremeno, dok je Tiberije to učinio stalnim privilegijem.⁶² Vojnička oporuka bila je oslobođena svih formalnosti koje vrijede za redovno oporučivanje. Vojnik, dok je bio na aktivnoj dužnosti, mogao je izraziti svoju posljednju volju na bilo koji način koji poželi – *quomodo vellent*, *quomodo possent* (“kako god hoće, kako god može”). Vojna oporuka mogla je biti usmena ili pisana, ako je bio pisana, mogla je biti napisana na bilo kojem

⁵⁷ Mousourakis, op. cit. (bilj. 22), str. 286.

⁵⁸ Kodicil je pisani dokument koji sadrži odredbe oporučitelja koje će biti valjane nakon njegove smrti (*mortis causa*), ali ne i imenovanje nasljednika što je bilo dopušteno samo u oporuci. Priznavanje kodicila je na neki način povezano s institucijom *fideicommissa*. Razlikuje se kodicil potvrđen u kasnijoj ili ranijoj oporuci (*codicillus testamento confirmatus*) i kodicil koji nije spomenut u oporuci (*non confirmatus*). Dok je prvi kodicil mogao sadržavati razne odredbe (legati, oslobađanje robova, imenovanje skrbnika) i smatran je dijelom oporuke (*pars testamenti*), drugi je bio rezerviran samo za *fideicommissum*. Justinijan je uveo usmene kodicile. Oporučitelj je mogao odrediti u svojoj oporuci da, u slučaju njezine nevaljanosti zbog formalnih nedostataka, bude tretirana kao kodicil. Berger, op. cit. (bilj. 7), str. 392.-393.

⁵⁹ Horvat, Petrak, loc. cit.

⁶⁰ Romac, op. cit. (bilj. 9.), str. 433.

⁶¹ Creid, Dewall, Zimmermann, op. cit. (bilj. 36), str. 23.

⁶² Horvat, op. cit. (bilj. 12), str. 405.

materijalu i bez svjedoka. Vojnik je mogao sastaviti oporuku čak i ako je bio gluh, nijem ili osuđen na smrtnu kaznu, čak i za vojni zločin, ali nije se smjelo raditi o izdaji.⁶³

U prilog opširnosti vojničkog oporučivanja govori konstitucija cara Konstantina iz 344. godine:

*Proinde sicut iuris rationibus licuit ac semper licebit, si quid in vagina aut in clipeo litteris sanguine suo rutilantibus adnotaverint, aut in pulvere inscripserint gladio sub ipso tempore, quo in proelio vitae sortem derelinquunt, huiusmodi voluntatem stabilem esse oportet.*⁶⁴

Jedino što je bilo potrebno jest vojničko namjerno i slobodno očitovanje posljednje volje. Neki od privilegija koje je vojnik imao, a građani nisu imali, uključivali su mogućnost da postavi kao nasljednika osobu koja nije imala *testamenti factio passiva*, kao i mogućnost da dio svoje imovine ostavi oporučnim nasljednicima, a dio intestatnim nasljednicima.⁶⁵ Čak i nevaljana oporuka sastavljena prije nego što se osoba pridružila vojsci, postala je valjana sve dok je vojnik bio na aktivnoj dužnosti te ako je jasno naznačio da je to njegova oporuka. Takva oporuka bila je valjana godinu dana nakon što je vojnik otpušten iz vojne službe, nakon čega je bio obavezan sastaviti redovnu oporuku.⁶⁶ Ovaj privilegij bio je proširen na nevojne osobe koje su bile uz vojsku i umrle na neprijateljskom teritoriju.⁶⁷ Iz ovog možemo zaključiti da su vojnicima pripadali mnogi privilegiji koji građanima nisu te da su bili oslobođeni ne samo određenih formalnosti već i nekih materijalnopravnih ograničenja.

Nadalje, navest ćemo neke druge primjere izvanrednih oporuka. U slučaju sastavljanja oporuke u vrijeme epidemije (*testamentum pestis tempore*) svjedoci nisu morali biti istodobno prisutni.⁶⁸ Za sastavljanje oporuke u seoskim i slabo naseljenim područjima bilo je dovoljno petero svjedoka te nije bilo nužno da se svjedoci potpišu (*testamentum ruri conditum*).⁶⁹ Za oporuke slijepih i nepismenih osoba bio je propisan osmi svjedok. Posebna pravila postojala su kada su roditelji oporučivali u korist svojih potomaka (*testamentum parentum inter*

⁶³ Zoz M.G., Ferretti P., *Le Costituzioni Imperiali Nella Giurisprudenza*, Trst, 2013., str. 104.

⁶⁴ Kako je to s pravnom razložnošću bilo i do sada dopušteno, a bit će i uvijek dopušteno da – ako (vojnici) na koricama mača ili na štitu zabilježe krvlju (svoju posljednju volju), ili mačem napišu u prašini u času u kojem u bitci napuštaju život – takav način (očitovanja) volje bude valjan. Horvat, Petrak, op. cit. (bilj. 4), str. 363.

⁶⁵ Romac, op. cit. (bilj. 9.), str. 434.

⁶⁶ Mousourakis, loc. cit.

⁶⁷ Zoz, Ferretti, loc. cit.

⁶⁸ Horvat, Petrak, op. cit. (bilj. 4.), str. 363.

⁶⁹ Creid, Dewall, Zimmermann, loc. cit.

liberos). Kod takve oporuke bilo je dovoljno prisustvo dvojice svjedoka ili pismo roditelja među djecom gdje su naznačena imena potomaka i nasljedni redovi.⁷⁰

3.2. TESTAMENTI FACTIO ACTIVA ET PASSIVA

Pravnu sposobnost za stvaranje oporuke ili stjecanje imovine putem oporuke nisu imale sve osobe. Isto tako nisu se sve osobe smatrale prikladnima biti svjedocima prilikom sastavljanja oporuke. U tom kontekstu izraz *testamenti factio* koristio se kako bi se označila sposobnost oporučivanja (*testamenti factio activa*) ili pravo osobe da primi imovinu putem oporuke (*testamenti factio passiva*) kao i sposobnost svjedočenja prilikom sastavljanja iste (*testamenti factio relativa*).⁷¹

Stoga, *testamenti factio activa* možemo definirati kao sposobnost sastavljanja oporuke. U načelu, svaki punoljetan slobodni rimski građanin imao je pravnu sposobnost sastaviti valjanu oporuku sve dok je bio *sui iuris* i mentalno zdrav. To pravo nije pripadalo osobama bez djelatne sposobnosti (maloljetnicima, duševnim bolesnicima) te osobama čija je djelatna sposobnost bila ograničena (npr. rasipnici, *intestabilis*).⁷²⁷³ Kasniji zakon omogućio je i strancima kojima je dodijeljen *ius commercii* te ženama (od ranog doba principata) da sastave valjanu oporuku tako da su žene u vrijeme Justinijana imale potpunu sposobnost oporučivanja.⁷⁴ Oporuka koju je osoba sastavila u zarobljeništvu nije bila valjana makar se ta osoba kasnije vratila iz zarobljeništvu.⁷⁵ Norme koje se odnose na utvrđivanje ima li subjekt *testamenti factio* bile su *ius cogens*, što znači da su bile neovisne o volji subjekata.⁷⁶ Oporučitelj je morao imati oporučnu sposobnost u trenutku u trenutku sastavljanja oporuke te ju je morao zadržati bez prekida sve do smrti.⁷⁷

⁷⁰ Eisner, Horvat, op. cit. (bilj. 53), str. 484.

⁷¹ Mousourakis, loc. cit.

⁷² Romac, op. cit. (bilj. 9.), str. 435.

⁷³ Prema justinijanu gluhoonijemi su mogli sastaviti pisanu oporuku ako nisu bili takvima od rođenja. Horvat, Petrak, loc. cit.

⁷⁴ Mousourakis, loc. cit.

⁷⁵ Justinijan, Institucije, Latina et Graeca, Zagreb, 1994., str. 179.-181.

⁷⁶ Eisner, Horvat, op. cit. (bilj. 53), str. 486.

⁷⁷ Romac, op. cit. (bilj. 9.), str. 436.

Testamenti factio passiva je sposobnost subjekta da se pojavi u ulozi oporučnog nasljednika. Za razliku od *testamenti factio activa*, krug osoba koje obuhvaća je širi. Nije se zahtijevalo da osoba bude *sui iuris*, što znači da su kao oporučni nasljednici mogli biti predviđeni i robovi čiji gospodari imaju pasivnu testamentifikaciju i koji u oporuci dobivaju i svoju slobodu. Kao oporučni nasljednici mogli su biti određeni i tuđi robovi, koji su nasljedstvo primali samo uz suglasnost svog gospodara, koji je na kraju postajao vlasnik nasljedstva posredno preko svog roba.⁷⁸⁷⁹ U određenom periodu povijesti, žene su bile ograničene u svojoj sposobnosti nasljeđivanja, ali to je ograničenje prestalo tijekom Justinijanovog zakonodavstva.⁸⁰ Osobe *alieni iuris*, osobe pod skrbništvom (npr. duševno bolesne osobe i rasipnici) i *impuberes* mogli su prihvatiti ili odbiti nasljedstvo uz pristanak njihovog oca, skrbnika ili tutora.⁸¹ Nasljednicima nisu mogle biti ni *personae incertae*, tj. osobe o čijem identitetu ostavitelj nije mogao imati određenu predodžbu (npr. tko prvi dođe na ostaviteljev pogreb). Takvim osobama smatrali su se *postumi* (posmrćad) tj. osobe koje su se rodile nakon oporučiteljeve smrti, no kasnije dolazi do odstupanja ove zabrane da te osobe ne mogu biti određene nasljednicima.⁸² Neodređenim osobama smatrale su se i pravne osobe, no i ovdje postepeno dolazi do iznimaka, osobito pod utjecajem kršćanstva, u korist crkve, siromaha, samostana itd. Međutim, država je oduvijek mogla steći ostavinu, ali je tada ona nastupala kao osoba javnog, a ne privatnog prava.⁸³ Posebnu skupinu predstavljaju osobe koje su imale pasivnu testamentifikaciju, ali nisu mogle naslijediti ostavinu ili njen dio zbog zabrane određene posebnim zakonima. Te osobe nazivale su se *incapaces* ("nesposobni"). Sukladno Augustovim bračnim zakonima (*lex Iulia et Papia Poppaea*) to su bile neženje (*caelebes*) i oženjeni bez djece (*orbi*). Neoženjeni nisu mogli naslijediti ništa, a orbi polovicu ostavine. Njihove nasljedne dijelovi stjecali su drugi sunasljednici koji su imali djecu ili fisk kao ošasnu imovinu (*caduca*).⁸⁴ Naposljetku, oblik nesposobnosti za oporučno nasljeđivanje bio je

⁷⁸ Iako je ova naizgled napredna ideja o priznavanju pasivne testamentifikacije robovima, ona zapravo skriva korist koju su u tim slučajevima imali njihovi gospodari. Naime, testator je najčešće imenovao svoje robove za nasljednike u slučajevima kada je bio prezadužen (*hereditatio damnosa*) i budući da je u takvim slučajevima oslobođeni rob postajao *heres necessarius* (nije mogao odbiti nasljedstvo), na njega je prenošena gospodareva infamija. Bajram E.K., *Testamenti factio activa et passiva in Roman and contemporary law*, Proceedings of the International Scientific Conference "Social Changes in the Global World", Skopje, 2019., str. 211.

⁷⁹ Bajram, loc. cit.

⁸⁰ Mousourakis, op. cit. (bilj. 22), str. 288.

⁸¹ Ibid.

⁸² Romac, loc. cit.

⁸³ Horvat, Petrak, op. cit. (bilj. 4.), str. 364.

⁸⁴ Romac, op. cit. (bilj. 9.), str. 437.

indignitas (“nedostojnost”). *Indignus* je imao pasivnu testamentifikaciju i *capacitas*, ali zbog nedostojnosti ostavinu nije mogao zadržati, već mu je bila oduzeta od strane fiska. Razlozi nedostojnosti svodili su se na odnos nasljednika prema ostavitelju. Primjerice, nedostojnom osobom smatrala se osoba koja je ubila ostavitelja ili uništila ili prikrila njegovu oporuku.⁸⁵ Pasivna testamentifikacija morala je postojati na nasljednikovoj strani od trenutka sastavljanja oporuke, preko trenutka pripada nasljedstva (*delatio*) pa sve do prihvata nasljedstva (*adquisitio*).⁸⁶

Testamenti factio relativa predstavlja sposobnost biti svjedokom prilikom sastavljanja oporuke. U načelu, svaka osoba koja je imala sposobnost sastavljanja oporuke, mogla je biti svjedok oporuke, no postojale su neke iznimke. Osoba određena za svjedoka morala je biti odrasli slobodni muškarac koji posjeduje *ius commercii*. Žene, gluhe ili nijeme osobe nisu mogle biti svjedoci. Također, isključeni su bili članovi ostaviteljeve obitelji koji su imali određeni interes u oporuci, poput osobe imenovane nasljednikom ili osoba pod njegovom *potestas*. Sposobnost biti svjedokom trebala je postojati u trenutku kada je oporuka sastavljena.⁸⁷

⁸⁵ Ibid.

⁸⁶ Horvat, , op. cit. (bilj. 4.), str. 364.

⁸⁷ Mousourakis, G., op. cit. (bilj. 22), str. 288.-289.

3.3. SADRŽAJ OPORUKE I ODREĐIVANJE NASLJEDNIKA

Oporuka je jednostrani pravni posao kojim oporučitelj izražavala svoju posljednju volju u vezi s raspodjelom svoje imovine u slučaju smrti (*negotium mortis causa*). Oporuka je morala biti sastavljena u skladu s određenim formalnostima i pravnim pravilima kako bi bila valjana. Bitan sadržaj (*essential negotii*) svake rimske oporuke bilo je određivanje nasljednika (*heredis institutio*). Prema Gaju imenovanje nasljednika je *caput et fundamentum totius testamenti*⁸⁸, što znači da valjanost i učinak oporučnih odredbi ovisi o valjanosti određivanja osobe nasljednika.⁸⁹ Oporučitelj je morao imenovati jednog ili više nasljednika. Imenovanje nasljednika moralo se nalaziti na samom početku oporuke te sve odredbe koje su se nalazile prije imenovanja nasljednika, bile su nevaljane.⁹⁰ Ovo pravilo ukinuo je Justinijan konstitucijom iz 528. godine.⁹¹ Oporučitelj nije bio slobodan u izboru riječi prilikom imenovanja, već se nasljednik određivao u svečanoj propisanoj formi, neposrednim zapovjednim latinskim riječima (*verba imperativa et directa*). Standardnu formulu imenovanja Gaj opisuje u Institucijama - *Titius mihi heres esto*.⁹²

Kao što je već spomenuto, oporučitelj je mogao imenovati jednog ili više nasljednika. Više osoba imenovanih za nasljednike označavani su kao *heredes ex partibus*, a ako je imenovana jedna osoba, ona se nazivala *heres ex esse*.⁹³ U ranom pravu, kada je bilo više nasljednika, mogli su formirati zajedničku ostavinu zvanu *consortium* ili *societas ercto non cito*. Sunasljednici (*coheredes*) bili su, zapravo, suvlasnici nasljedstva i mogli su pokrenuti *actio familiae erciscundae* kako bi podijelili zajedničku ostavinu. U postklasičnom pravu, svaki sunasljednik smatrao se vlasnikom nedjeljivog udjela u ostavini. Ipak, *actio familiae erciscundae* se i dalje mogla koristiti kao pravno sredstvo za podjelu zajedničke ostavine.⁹⁴ Oporučitelj nije mogao ostaviti imenovanje nasljednika trećoj osobi.⁹⁵

⁸⁸ Latinski izraz za: "glava i osnova cijele oporuke" Romac, loc. cit.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Ibid.

⁹¹ Huseinspahić, Oruč, op. cit. (bilj. 39), str. 327.

⁹² „Neka mi Ticije bude nasljednik.“ Prijevod prema: Horvat, Petrak, op. cit. (bilj. 4.), str. 365.

⁹³ Huseinspahić, Oruč, loc. cit.

⁹⁴ Mousourakis, op. cit. (bilj. 22), str. 298.

⁹⁵ Creid, Dewall, Zimmermann, op.cit., (bilj. 36), str. 10.

Ako je oporučitelj imenovao više nasljednika, mogao je dodijeliti jednake ili nejednake dijelove nasljednicima, prema svojoj volji, ali ako nije izričito naznačio udio koji bi svaki nasljednik trebao primiti, ostavina se dijelila na jednake dijelove među njima.⁹⁶ Iako je bilo moguće dodijeliti udjele različitih veličina različitim nasljednicima, oporučitelj je morao imenovati nasljednike za cijelu svoju imovinu. Nije bilo moguće dati polovicu imovine oporučnom nasljedniku i ostaviti raspodjelu ostatka prema pravilima o nasljeđivanju bez oporuke. Takva oporuka bila je u sukobu s pravilom *nemo pro parte testatus pro parte intestatus decedere potest*.⁹⁷ Međutim, nepoštivanje ovog pravila nije rezultiralo nevaljanošću oporuke, već je dolazilo do primjene pravila povećanja nasljednih dijelova (*ius accrescendi*).⁹⁸ Ako je samo polovica imovine bila raspodijeljena, pretpostavljalo se da je oporučitelj namjeravao dati cijelu imovinu osobi kojoj je namijenjena polovica.⁹⁹ Isto tako, ako je samo dio ostavine bio podijeljen između nekoliko nasljednika ili ako jedan ili više imenovanih nasljednika nisu mogli ili nisu željeli naslijediti, preostali dio ostavine pripao bi nasljednicima razmjerno njihovim udjelima.¹⁰⁰ Do primjene principa uvećanja nasljednih kvota dolazilo je samo onda ako nije bilo mjesta primjeni prava na reprezentaciju (*ius representationis*¹⁰¹).¹⁰² Ako je u oporuci bila pogrešno izračunata visina potraživanja i vrijednost cjelokupne ostavine na način da je oporučitelj kod određivanja dijelova prekoračio ostavinu, dolazilo je do dekrescencije ili srazmjernog smanjivanja dijelova nasljednika određenih oporukom.¹⁰³ Sličan pristup primjenjivao se u slučajevima gdje je oporučitelj napravio određeni dar osobi, ali je tu osobu pogrešno označio ne kao primatelja ograničenog dara (*legatum* ili *fideikommissum*), već kao *heres*. Ova opća sklonost u korist valjanosti oporuke i posljednje volje oporučitelja poznata je kao *favor testamenti*.¹⁰⁴

Oporuka je, pored imenovanja nasljednika, mogla sadržavati razne druge odredbe poput određivanja supstitucija, legata, manumisije, imenovanja tutora. Legati (*legatum*) je poseban

⁹⁶ Mousourakis, op. cit. (bilj. 22), str. 289.

⁹⁷ Nitko ne može naslijediti dijelom po oporuci, a dijelom po zakonu. Horvat, Petrak, op. cit. (bilj. 4.), str. 366.

⁹⁸ Huseinspahić, Oruč, loc. cit.

⁹⁹ Creid, Dewall, Zimmermann, op.cit., (bilj. 36), str. 9.-10.

¹⁰⁰ Mousourakis, loc. cit.

¹⁰¹ *Ius representationis* ili načelo predstavljanja znači da živi potomak nasljeđuje dio ostavine koji bi pripao njegovom preminulom pretku (npr. Ako je nasljednik umro, ostavinu nasljeđuje njegov sin) Šarac, Lučić, Rimsko privatno pravo, Split, 2011., str. 252.

¹⁰² Huseinspahić, Oruč, loc. cit.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Creid, Dewall, Zimmermann, op.cit., (bilj. 36), str. 10.

oblik oporučne odredbe kojim je testator ostavljao jedan ili više određenih predmeta nekoj osobi koja nije bila jedan od njegovih nasljednika. Izvorno, legat se mogao ostaviti samo u oporuci nakon imenovanja nasljednika (*heredis institutio*) i pod pretpostavkom da je sama oporuka bila valjana. Kasnije, legat se mogao također sastaviti u kodicilu potvrđenom oporukom (*codicillus testamento confirmatus*), a u vrijeme Justinijana čak i u kodicilu koji nije bio potvrđen oporukom.¹⁰⁵ Nadalje, oporučitelj je mogao odrediti zamjenika nasljednika (*supstitut*) u slučaju da prvoimenovani nasljednik (*heres institutus*) ne želi nasljedstvo ili umre prije stjecanja sposobnosti za pravljenje oporuke (*testamenti factio activa*).¹⁰⁶ Razlikovale su se tri vrste supstitucije: obična ili vulgarna (*substitutio vulgaris*), pupilarna (*substitutio pupillaris*) i kvazipupilarna substitucija (*substitutio quasi-pupillaris*). Kod obične zamjene ostavitelj određuje osobu koja će naslijediti ako prvoimenovani ne postane nasljednik. Ostavitelj može imenovati i supstitute supstitutima. Zatim, pupilarna zamjena postoji kada ostavitelj imenuje nasljednikom svog nedoraslog sina, istodobno određujući drugog nasljednika za slučaj da on umre prije doraslosti. Kvazipupilarna zamjena uvedena je Justinijanovim zakonodavstvom koje omogućuje oporučitelju da odredi svom duševno bolesnom sinu nasljednika. Kvazipupilarna supstitucija bi izgubila pravnu snagu, ako bi bolesni potomak ozdravio ili ako bi njegov potomak bio duševno zdrav.¹⁰⁷

Imenovanje nasljednika moglo je biti bezuvjetno (*pure*) ili podložno suspenzivnom uvjetu, roku ili ograničenju (*modus*). Međutim, nasljednik nije mogao biti imenovan pod rezolutivnim uvjetom ili rokom, u skladu s pravilom kada osoba jednom postane valjani nasljednik, nikada ne prestaje biti nasljednik (*semel heres, semper heres*).¹⁰⁸

Naposljetku, na oporuku su se primjenjivala uobičajena pravila o manama volje u trenutku njezina pravljenja. Stoga, u slučaju prijevare ili prisile oporuka bi obično bila proglašena ništavnom i nevažećom, a ostavina bi pripala državi. Zabluda, u pravilu, nije utjecala na valjanost oporuke, ali pod određenim okolnostima priznate su brojne iznimke.¹⁰⁹

U rimskom pravu oporučnim nasljeđivanjem dolazilo je do univerzalne sukcesije, što znači da je nasljednik stupao u sva nasljeđiva prava i obveze ostavitelja. Prihvatanjem nasljedstva

¹⁰⁵ Mousourakis, op. cit. (bilj. 22), str. 301.

¹⁰⁶ Šarac, Lučić, op. cit. (bilj. 102), str. 259.

¹⁰⁷ Romac, op. cit. (bilj. 9.), str. 438.-439.

¹⁰⁸ Mousourakis, op. cit. (bilj. 22), str. 290.

¹⁰⁹ Ibid.

dolazilo je do spajanja naslijeđene imovine s imovinom nasljednika (*aditio bonorum; confusio bonorum*) čime je nasljednik postao odgovaran za ostaviteljeve dugove cjelokupnom imovinom. Kako je primjena ovog pravila mogla pogoditi ne samo nasljednika, već i ostavinske vjerovnike, ako je nasljednik bio prezadužen, pretor je uveo određena pravna sredstva zaštite koja ćemo izložiti kasnije u radu.¹¹⁰

3.4. STJECANJE I UPRAVLJANJE NASLJEDSTVOM

Nakon smrti oporučitelja, stjecanje nasljedstva ovisilo je o kategoriji nasljednika, odnosno o tome je li on bio *heres necessarius* ili *heres voluntarius*. *Heredes necessarii* su uključivali *sui heredes* i oporučiteljeve vlastite robove, koji su nasljeđivali odmah po otvaranju nasljedstva (*delatio hereditatis*), bez obzira na to jesu li to željeli ili ne, te neovisno o tome je li nasljedstvo preneseno prema pravilima oporučnog nasljeđivanja ili ne. Kako bi izbjegao nepravdu, pretor je dao pravo *sui heredes* da se odreknu nasljedstva (*ius abstinendi*). Nasljednici su obično koristili ovo pravo kada bi ostavina bila prezadužena, a zbog spajanja naslijeđene imovine s imovinom nasljednika, nasljednik bi bio obvezan platiti dugove oporučitelja. U slučaju odricanja od nasljedstva ostavina bi postala *hereditas iacens*, tj. ostavina bez vlasnika, i vjerovnici bi je mogli preuzeti kako bi namirili svoja potraživanja.¹¹¹ Nasljednici koji nisu pripadali u kategoriju *sui heredes* nazivali su se *heredes extranei* ili *voluntarii*. Za razliku od prethodnih, takvi nasljednici mogli su prihvatiti ili odbiti nasljedstvo ako su željeli. Prihvatanje nasljedstva (*aditio hereditatis*) moglo je uslijediti tek nakon otvaranja nasljedstva. U početku je to prihvaćanje moralo biti izraženo formalnom usmenom izjavom (*cretio*), ali kasnije se moglo neformalno potvrditi jednostavnim djelovanjem kao nasljednik (*pro herede gestio*). Prema Justinijanovom pravu, bilo kakav izraz želje budućeg nasljednika da naslijedi bio je dovoljan.¹¹²

Tijekom razdoblja između smrti oporučitelja i prihvaćanja nasljedstva, ostavina se smatrala ostavina bez zakonitog vlasnika (*hereditas iacens*) ili entitet koji nije pripadao nikome (*res nullius*). Imovina i obveze ostavine nastavili su postojati, ali vjerovnici nisu imali od koga tražiti ispunjenje svojih tražbina. Kako bi se spriječilo odgađanje prihvaćanja nasljedstva, bilo

¹¹⁰ Šarac, Lučić, op.cit. (bilj 102), str. 250.

¹¹¹ Mousourakis, op. cit. (bilj. 22), str. 296.

¹¹² Ibid.

je omogućeno da bilo koja osoba, prvenstveno vjerovnici, može preuzeti posjed ostavine i koristiti poseban oblik dosjeloosti (*usucapio pro herede*)¹¹³ kako bi stekla pravo na ostavinu.¹¹⁴

Kao što je već spomenuto, nasljeđivanjem je dolazilo do spajanja ostavine s imovinom nasljednika, kako bi se zaštitili vjerovnici i nasljednici, pretor je uveo neke novitete. Jedan od njih bio je *separatio bonorum*. Spajanje je moglo biti štetno za vjerovnike ostavine ako bi imovina nasljednika bila insolventna. Stoga, pretor je omogućio razlučenje ostavina štiteći tako vjerovnike ostavine koji su se sada mogli namiriti, dok su vjerovnici nasljednika bili isključeni. Nakon što su bila podmirena potraživanja vjerovnika prodajom ostavine, ostatak prihoda od prodaje, ako je postojao, pripadao mi nasljedniku. Međutim, ako su potraživanja vjerovnika premašivala prihode od prodaje, nisu mogli potraživati od nasljednikove imovine.¹¹⁵

Sui heredes su imali pravo odbiti nasljedstvo oca ako su smatrali da je imovina preminulog previše opterećena dugovima. Kao daljnja mjera uvedena u Justinijanovom zakonodavstvu bila je *beneficium inventarii*, kako bi se zaštitio nasljednik koji nije bio *heres suus*. Iako je takvom nasljedniku (*heres extraneus*) pripadala je sloboda izbora hoće li prihvatiti ili odbiti nasljedstvo, takav izbor mogao je biti težak bez istrage o solventnosti ostaviteljeve imovine. Kako bi mu se pomoglo nasljedniku je bilo dopušteno sastaviti popis imovine ostavine u roku od trideset dana od saznanja o nasljedstvu. Ako je nasljednik odlučio iskoristiti ovu pogodnost, nije mogao biti odgovoran za dugove iznad izračunate vrijednosti imovine ostavine. Međutim, nasljednik je do tog iznosa odgovarao i vlastitom imovinom.¹¹⁶

Drugi institut koji je pretor uveo u cilju zaštite interesa nasljednika bio je *collatio bonorum*. Sve što su stekli potomci pod ostaviteljevom očinskom vlašću pripadalo je ocu i povećavalo njegovu imovinu. S druge strane, emancipirani sin je po oslobađanju od očinske vlasti dobivao neki oblik imovine od svog oca i mogao je stjecati vlastitu imovinu. Stoga, ako je emancipirani sin htio ravnopravno naslijediti sa *sui heredes* morao je u ostavinsku masu unijeti imovinu stečenu nakon emancipacije (*conferre*). Ta obveza emancipiranog sina zove se *collatio bonorum*. Isprva se izvršavala stvarnim unošenjem imovine u ostavinsku masu, a

¹¹³*Usucapio pro herede* predstavlja oblik stjecanja vlasništva putem dosjeloosti kada bi osoba posjedovala stvar koja je bila dio nasljedstva, a koju nasljednik još nije preuzeo u posjed. Za stjecanje vlasništva bio je dovoljan jednogodišnji posjed, čak i za pokretne stvari. Također, nisu bili potrebni ni *bona fides* ni *iusta causa*. Berger, op. cit. (bilj 7), str. 752.-753.

¹¹⁴ Mousourakis, loc. cit.

¹¹⁵ Ibid.

¹¹⁶ Ibid. str. 298.

kasnije uračunavanjem u nasljedni dio. Kasnije je isti princip proširen na imovinu koja je dana u svrhu miraza (*collatio dotis*) i raznih oblika darovanja (*collatio donationis*). U postklasičnom pravu uspostavljena je opća obveza kolacije, prema kojoj je svaki potomak morao uračunati značajnije darove i imovinu koju je primio od ostavitelja za njegovog života.¹¹⁷

3.5. PRAVNA ZAŠTITA NASLJEDNIKA

Nasljedniku su pripadale sve singularne tužbe koje bi mogao podići i ostavitelj da je živ. Tako je npr. mogao reivindikacijom zahtijevati ostavinske stvari koje treći neovlašteno posjeduje. Takve tužbe podizale su se samo u slučajevima kada tuženik priznaje nasljedniku svojstvo nasljednika. Ako bi se dogodilo da treća osoba odbija predati ostavinsku imovinu nasljedniku jer mu osporava nasljedno pravo i svojstvo nasljednika, nasljednik je morao podići *hereditatis petitio*.¹¹⁸ To je bilo glavno pravno sredstvo dostupno civilnom nasljedniku nakon što bi prihvatio nasljedstvo ili svoj dio nasljedstva. Ova pravna zaštita potekla je iz *ius civile* i imala je oblik tužbe nalik *rei vindicatio*. Pomoću nje, nasljednik je mogao tražiti cijelo ili bilo koji dio nasljedstva od bilo koga tko ga je imao u svom posjedu, neovisno o tome je li posjednik bio *bona* ili *mala fides*. Tužba je bila dostupna samo nasljedniku i pretpostavljala je da tužitelj može dokazati svoje pravo u vezi s traženim nasljedstvom.¹¹⁹ *Senatus consultum Iuventianum* dopunio je ovo pravno sredstvo propisivanjem odgovornosti *bona fides* i *mala fides* posjednika u pogledu plodova, štete i troškova, slično pravilima koja se odnose na *causa rei* i *rei vindicatio*. Time je utvrđeno da se *mala fides* posjednik mogao smatrati odgovornim za svu štetu koju je tužitelj pretrpio kao posljedicu gubitka posjeda. S druge strane, *bona fides* posjednik bio je odgovoran samo do mjere u kojoj se nepravredno obogatio na račun tužitelja i samo ako je takvo nepravredno bogaćenje još uvijek postojalo. Iako su plodove ili prihode morali vratiti i *bona fides* i *mala fides* posjednik, samo je potonji bio odgovoran za plodove koje nije sakupio zbog nemara. U pogledu nužnih troškova koje je posjednik imao u vezi s traženom imovinom, *bona fides* posjednik mogao je koristiti *exceptio doli* kao obranu protiv tužiteljevog zahtjeva, dok je to pravo u postklasičnom pravu pripadalo obojici.¹²⁰ Kao što je

¹¹⁷ Šarac, Lučić, loc. cit.

¹¹⁸ Šarac, Lučić, op.cit. (bilj. 102), str. 251.

¹¹⁹ Mousourakis, op. cit. (bilj. 22), str. 299.

¹²⁰ Ibid., str. 300.

već spomenuto, *bonorum possessio* je bila pretorski pandan civilnopravnom nasljeđivanju. Budući da pretorski nasljednik nije mogao koristiti *hereditatis petitio*, pretor je takvom nasljedniku omogućio korištenje *interdictum quorum bonorum* za povrat cijele ostavine ili njenog dijela u posjedu druge osobe, bez obzira na to je li posjednik bio *bona* ili *mala fides*. Međutim, ovo pravno sredstvo nije se mogao koristiti protiv osobe koja je posjedovala predmet u sporu na temelju valjane pravne osnove (npr. ugovora o kupoprodaji). Kako je u postklasičnom i Justinijanovom pravu nestala razlika između civilnopravnog i pretorskog nasljednika, svi nasljednici su mogli koristiti i *interdictum quorum bonorum* i *hereditatis petitio*.¹²¹

3.6. NIŠTETNOST I OPOZIV OPORUKE

U rimskom pravu vrijedilo je pravilo da je oporuka valjana i provediva sve dok nije bila proglašena ništetnom ili opozvana. Oporuka je mogla biti nevaljana od samog početka (*testamentum nullum*) ili je do nevaljanosti došlo kasnije (*testamentum ruptum*, *testamentum irritum*, *testamentum destitutum*).¹²² Oporuka je bila *ab initio* ništetna ako nije bila sastavljena u propisanoj formi, ako oporučitelj pri sastavljanju nije imao aktivnu testamentifikaciju ili ako je njen sadržaj bio protivan prisilnim propisima (*suus heres* nije bio imenovan nasljednikom niti izričito isključen ili ako su određene osobe bile izostavljene ili isključene bez valjanog razloga). Valjana oporuka bi mogla naknadno postati nevažeća zbog razloga koji su nastupili nakon sastavljanja oporuke. Tako je oporuka postala nevažeća ako bi oporučitelj pretrpio *capitis deminutio*, ako imenovani nasljednik ne bi mogao ili ne bi želio naslijediti te u slučaju da se naknadno rodio *suus heres* koji nije naveden u oporuci.¹²³ Ako bi oporučitelj kasnije sastavio novu valjanu oporuku, prethodna bi automatski bila poništena, čak i ako nije bila izričito opozvana.¹²⁴ Nadalje, valjana oporuka mogla je biti naknadno pobijana civilnim i pretorskim pravnim sredstvima kao što su *querellae inofficiosi testamenti*¹²⁵ ili zbog prijevare,

¹²¹ Ibid., str. 300.-301.

¹²² Romac, op. cit. (bilj. 9.), str. 439.

¹²³ Horvat, Petrak, op. cit. (bilj. 4), str. 367.

¹²⁴ Mousourakis, op. cit. (bilj. 22), str. 294

¹²⁵ Querela inofficiosi testamenti je pravno sredstvo nasljednika izostavljenog ili nepravdno iznasljeđenog u oporuci. Temeljila se na tvrdnji da je oporuka zanemarila prirodne dužnosti prema najbližim srodnicima. Ako bi bila uspješna oporuka se poništavala, a nasljeđivanje bi se odvijalo prema pravilima o nasljeđivanju bez oporuke. Berger, op. cit. (bilj. 7), str. 665.

sile, prijetnje i zablude. Ako oporuka nema pravni učinak, nasljeđivanje se odvija prema pravilima o nasljeđivanju bez oporuke.¹²⁶

Jedan od razloga nevaljanosti oporuke bio je i opoziv od strane oporučitelja. On je oporuku mogao opozvati sve do trenutka smrti:

*Ulp. D. 34, 4,4: Ambulatoria enim est voluntas defunct usque ad vitae supremum exitum.*¹²⁷

Prema *ius civile*, opoziv oporuke *per aes et libram* mogao se ostvariti samo sastavljanjem nove oporuke, što je značilo da je svaka izmjena zahtijevala novu oporuku. Kasnije je postalo moguće napraviti izmjene koje se nisu odnosile na imenovanje nasljednika putem *codicilli testamento confirmati* (kodicil potvrđen u oporuci).¹²⁸ Također, kasnije su dopušteni i drugi oblici opozivanja oporuke. Primjerice, oporuka se mogla opozvati tako što bi oporučitelj namjerno uništio pisanu oporuku ili bi otkinuto pečate svjedoka odnosno raskinuo vrpču ili bi precrtao sve ili pojedine odredbe oporuke.¹²⁹ Prema Justinijanovom pravu, oporučitelj je mogao opozvati oporuku davanjem službene izjave o opozivu pred tri svjedoka ili javnim službenikom, pod uvjetom da je prošlo 10 godina od sastavljanja oporuke.¹³⁰

¹²⁶ Horvat, Petrak, op. cit. (bilj. 4), str. 368.

¹²⁷ “Volja umrlog je, naime, promjenjiva sve do zadnjeg trenutka života.“ Prijevod prema: Horvat, Petrak, op. cit. (bilj. 4), str. 368.

¹²⁸ Mousourakis, op. cit. (bilj. 22), str. 295.

¹²⁹ Horvat, Petrak, loc. cit.

¹³⁰ Mousourakis, loc. cit.

4. HRVATSKO OPORUČNO NASLJEDNO PRAVO

Nasljedno pravo možemo definirati kao skup pravnih pravila kojima se uređuje sudbina subjektivnih prava i obveza poslije smrti preminule osobe na njene nasljednike.¹³¹ Kao i u rimskom pravu, u hrvatskom pravu postoje dvije osnove nasljeđivanja: zakonsko nasljeđivanje, koje predstavlja opće pravilo, i oporučno nasljeđivanje, koje se smatra iznimkom, s time da se prednost daje oporučnom nasljeđivanju. Glavni izvor nasljednog prava u Republici Hrvatskoj je Zakon o nasljeđivanju (u daljnjem tekstu: ZN)¹³², koji je donesen 2003. godine. Važan pravni izvor oporučnog nasljednog prava predstavlja i Pravilnik o Hrvatskom upisniku oporuka¹³³ kao provedbeni akt kojim se uređuje se sadržaj Hrvatskog upisnika oporuka i način njegova vođenja. Osim u navedenim izvorima, pojedine odredbe nasljednopravnog karaktera možemo naći i u drugim zakonima, primjerice Obiteljski zakon, Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima, Zakon o parničnom postupku, propisi o rješavanju sukoba zakona u nasljednim odnosima itd.¹³⁴ Pored hrvatskih propisa, oporučno nasljeđivanje uređuju i određeni međunarodni ugovori koje je Republika Hrvatska ratificirala.

4.1. POJAM OPORUKE I SPOSOBNOST OPORUČIVANJA

Oporuka je najčešći pravni posao *mortis causa*. Prema Gavelli možemo ju definirati kao jednostrano, izričito i osobno očitovanje oporučiteljeve posljednje volje, upravljeno na raspolaganje za slučaj smrti.¹³⁵ Ako nema navedenih osobina očitovanja, oporuka ne postoji. Kako je oporuka jednostrano očitovanje volje oporučitelja, ona je jednostrani pravni posao. Nije riječ o ugovoru nastalom ponudom i prihvatom, već o jednostranom pravnom aktu. U našem pravu nasljeđivanje se može temeljiti na oporuci, ali ne i na ugovoru. Ugovor kojim netko ostavlja svoju ostavinu ili njezin dio suugovorniku ili trećoj osobi je ništavan. Kao oporuka vrijedi samo onaj izraz volje koji je namijenjen da bude pravna osnova nasljeđivanja, a ne onaj koji je usmjeren na stvaranje ugovora o nasljeđivanju. Zajednička oporuka, u kojoj nekoliko osoba oporučuje u jednoj ispravi, također je moguća, ali nije ugovor, već skup

¹³¹ Gavella, Belaj, op. cit. (bilj. 1), str. 5.

¹³² Zakon o nasljeđivanju, Narodne novine, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, 33/15, 14/19.

¹³³ Pravilnik o Hrvatskom upisniku oporuka, Narodne novine, br. 135/03, 164/04, 91/2019.

¹³⁴ Klarić, Vedriš, op. cit. (bilj. 6), str. 704.

¹³⁵ Gavella, Belaj, op. cit. (bilj. 1), str. 126.

jednostranih očitovanja volje.¹³⁶ Nadalje, oporuka može nastati isključivo izričitim očitovanjem volje, stoga oporuka ne može nastati ako je očitovanje volje učinjeno znacima, konkludentnim radnjama ili šutnjom. Očitovanje volje koje nije izričito ne može se smatrati oporukom. Oporuka mora biti osobni izraz oporučiteljeve volje, što znači da volja izražena oporukom mora biti isključivo volja oporučitelja. Volja drugih osoba, uključujući zakonske zastupnike poput roditelja ili skrbnika, ne može zamijeniti oporučiteljevu volju. Također, oporučitelj ne može prepustiti odluku o nasljeđivanju drugoj osobi, niti oporuku može sastaviti netko drugi umjesto oporučitelja. Oporuka je očitovanje oporučiteljeve posljednje volje. Ona uvijek odražava oporučiteljevu posljednju volju, jer on ostaje vezan onim što je izjavio u oporuci. Oporučitelj ima slobodu opozvati, mijenjati i nadopunjavati svoju oporuku. Te se slobode ne može odreći. Ako opozove oporuku ili njezine dijelove, oni prestaju biti važeći. Isto vrijedi i za izmjene sadržaja oporuke jer svaka izmjena znači opoziv prethodnih odredbi i određivanje novih. Time oporuka uvijek odražava posljednju volju oporučitelja.¹³⁷

Prema ZN-u oporuku može sastaviti svaka fizička osoba koja je navršila šesnaest godina i koja je sposobna za rasuđivanje.¹³⁸ Za sastavljanje oporuke nije potrebna potpuna poslovna sposobnost.¹³⁹ Pretpostavlja se da je oporučitelj u trenutku sastavljanja oporuke bio sposoban za rasuđivanje. Međutim, kako se radi o *praesumptio iuris*, ta pretpostavka se može pobiti dokazivanjem suprotnog.¹⁴⁰ Oporučitelj se smatra nesposobnim za rasuđivanje ako u trenutku sastavljanja oporuke nije mogao shvatiti značenje svog očitovanja i njegove posljedice ili nije mogao kontrolirati svoju volju u skladu s tim znanjem. Ključno je da oporučitelj bude sposoban za rasuđivanje u trenutku sastavljanja oporuke, gubitak te sposobnosti nakon sastavljanja oporuke ne utječe na njezinu valjanost.¹⁴¹

Oporučna sposobnost stranog državljanina određuje se prema zakonima države čiji je državljanin bio u trenutku smrti. Ako oporučitelj nije imao državljanstvo nijedne države ili ako se državljanstvo ne može utvrditi, njegova sposobnost za oporučivanje procjenjuje se prema zakonima države u kojoj je u trenutku smrti imao prebivalište. Ako nije imao stalno

¹³⁶ Ibid., str. 126.-127.

¹³⁷ Ibid.

¹³⁸ Zakon o nasljeđivanju, Narodne novine, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, 33/15, 14/19.

¹³⁹ Klarić, Vedriš, op. cit. (bilj. 6), str. 736.

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ Zakon o nasljeđivanju, Narodne novine, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, 33/15, 14/19.

prebivalište, primjenjuju se zakoni države gdje je u trenutku smrti boravio. Ako se ni to ne može utvrditi, primjenjuju se pravila hrvatskog zakonodavstva.¹⁴²

4.2.VRSTE I OBLICI OPORUKE U HRVATSKOM PRAVU

Oporuka je pravni posao koji mora ispunjavati određene formalnosti kako bi bila valjana. Iako je načelo neformalnosti pravnih poslova općeprihvaćeno, oporuka je iznimka jer stupa na snagu tek nakon smrti oporučitelja. Zbog toga je važno da bude sastavljena na način koji omogućuje jasno i pouzdano saznanje o njenom postojanju i sadržaju. Primjerice, te formalnosti uključuju sastavljanje isprave, prisustvo svjedoka, vlastoručnost, sudjelovanje tijela javne vlasti itd. One osiguravaju jasnost oporučiteljeve volje i smanjuju mogućnost sporova. Propisane formalnosti također potiču oporučitelja na ozbiljnost i promišljenost prilikom sastavljanja oporuke.¹⁴³

Svaka država ima svoja pravila za oblik i valjanost oporuka. Prema članku 31. Zakona o rješavanju sukoba zakona s propisima drugih zemalja u određenim odnosima (u daljnjem tekstu: ZPZRSZ), oporuka je valjana u pogledu oblika ako zadovoljava uvjete propisane pravom mjesta gdje je sastavljena, ili pravom mjesta gdje je oporučitelj imao prebivalište u trenutku sastavljanja oporuke ili u trenutku smrti. Oporuka može biti valjana i prema pravu Republike Hrvatske, ili prema pravu države čiji je oporučitelj bio državljanin u trenutku sastavljanja oporuke ili smrti, te prema pravu mjesta gdje se nalazi nekretnina ako oporuka obuhvaća nekretnine.¹⁴⁴ Ukratko, oporuka je valjana ako ispunjava uvjete propisane hrvatskim pravom ili pravom nekoliko drugih jurisdikcija, ovisno o različitim čimbenicima kao što su mjesto sastavljanja, prebivalište ili državljanstvo oporučitelja. Ako postoje međunarodni ugovori koji reguliraju ovo pitanje, primjenjuju se odredbe tih ugovora.¹⁴⁵

Prema hrvatskom ZN-u oporuke možemo ponajprije podijeliti na privatne i javne te redovite i izvanredne. Privatna je oporuka koju je oporučitelj sastavio bez prisustva javnih tijela, dok je javna sastavljena uz njihovo prisustvo. Privatne oporuke mogu biti: vlastoručne (holografske),

¹⁴² Zakon o rješavanju sukoba zakona s propisima drugih zemalja u određenim odnosima, Narodne Novine, br. 53/91, 88/01

¹⁴³ Gavella, Belaj, op. cit. (bilj. 1), str. 134.

¹⁴⁴ Zakon o rješavanju sukoba zakona s propisima drugih zemalja u određenim odnosima, Narodne Novine, br. 53/91, 88/01

¹⁴⁵ Gavella, Belaj, op. cit. (bilj. 1), str.134.-135.

pisane oporuke pred svjedocima (alografske) i usmene oporuke pred svjedocima.¹⁴⁶ Prema čl. 32. st.2. ZN-a javnu oporuku, na zahtjev oporučitelja, ovlaštenu su sastaviti: sudac općinskog suda, sudski savjetnik u općinskom sudu, javni bilježnik te u inozemstvu konzularni odnosno diplomatsko-konzularni predstavnik Republike Hrvatske.¹⁴⁷ Kao podvrsta javne oporuke javlja se međunarodna oporuka.¹⁴⁸

Sljedeća podjela odnosi se na redovite i izvanredne oporuke. Redovita oporuka može se sastaviti u bilo kojim okolnostima. Za oporučivanje u redovitom obliku potrebno je ispuniti sve formalnosti koje je zakonodavac propisao. Redovite oporuke dijele se na: privatne pisane oporuke, javne oporuke i međunarodne oporuke. Ako bi se oporučitelj našao u situaciji da ne može ispuniti propisane formalnosti, postoji mogućnost valjanog oporučivanja u izvanrednom obliku. Izvanredne okolnosti mogu biti objektivne, kao što su rat, požar, ili subjektivne npr. bolest. Za razliku od redovitih oporuka, izvanredne oporuke imaju ograničeni rok valjanosti. Prema ZN-u, jedina vrsta izvanredne oporuke je usmena oporuka pred svjedocima.¹⁴⁹

4.2.1. REDOVNE OPORUKE

Vlastoručna oporuka

Vlastoručna ili holografska oporuka je ona koju oporučitelj sam napiše i potpiše vlastitom rukom. Ova vrsta oporuke spada u pisane privatne oporuke te ne zahtijeva nikakve druge formalnosti. Datiranje ovog oblika oporuke ne utječe na njezinu valjanost, ali je korisno jer se npr. u slučaju postojanja više oporuka, može zaključiti koja oporuka je ranije nastala.¹⁵⁰ Kao što smo već spomenuli, oporučitelj oporuku mora napisati tehnikom pisanja koju nazivamo rukopis. Stoga, oporuka napisana pisaćim strojem ili računalom nije valjana. Potpis mora omogućiti identifikaciju oporučitelja, pa oporuke potpisane nadimkom ili prepoznatljivim imenom mogu biti valjane (npr. Vaša mama), dok one potpisane inicijalima ili faksimilom

¹⁴⁶ Klarić, Vedriš, op. cit. (bilj 6), str. 737.

¹⁴⁷ Zakon o nasljeđivanju, Narodne novine, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, 33/15, 14/19.

¹⁴⁸ Klarić, Vedriš, op. cit. (bilj 6), str. 737.-738.

¹⁴⁹ Ibid., str. 738.

¹⁵⁰ Ibid.

nisu. Vlastoručna oporuka obično se piše na papiru, ali može biti napisana na bilo kojem drugom prikladnom materijalu.¹⁵¹

Zanimljiv primjer iz sudske prakse predstavlja odluka Rev 1226/07-2 Vrhovnog suda povodom revizijskog zahtjeva. Naime, radi se o tome da je oporučitelj oporuku napisao i potpisao vlastoručno velikim tiskanim slovima, imajući na umu da se oporučitelj u pravnom prometu prilikom potpisivanja službenih isprava koristio pisanim slovima u potpisu, a privatno je pisao i vlastoručno ispisanim tiskanim i pisanim slovima. Odredba čl. 68. st. 1. ZN nam govori da je vlastoručna oporuka pravovaljana ako ju je oporučitelj napisao svojom rukom i ako ju je potpisao. Dakle, u ovom predmetu je sporno je li oporuka pravno valjana s obzirom da je čitava oporuka, uključujući i prvo slovo imena i prezime koje je ispisano na kraju teksta, pisana velikim tiskanim slovima (tzv. tehničkim pismom). S obzirom na to da je utvrđeno da je nesporno da je oporučitelj oporuku napisao i potpisao vlastitom rukom te da je oporuka izraz njegove posljednje volje, sud je donio odluku da oporuka ima značaj valjane vlastoručne oporuke bez obzira na to što potpis ostavitelja nije napisan pisanim već tiskanim slovima.¹⁵²

Pisana oporuka pred svjedocima (alografska oporuka)

Kao i vlastoručna oporuka, pisana oporuka pred svjedocima je redovita, pisana i privatna oporuka. Razlika se nalazi u činu oporučivanja zato jer kod ove oporuke pravljenje pisanog sastavka prethodi aktu oporučivanja jer u trenutku oporučivanja oporuka već mora postojati.¹⁵³ Također, za razliku od vlastoručne, nije potrebno da ju oporučitelj napiše osobno te ne mora biti pisana rukopisom. Nastaje tako da netko zapisuje ono što oporučitelj kaže, a zatim tu ispravu potpisuje oporučitelj te zatim izjavljuje da je ta isprava njegova oporuka. Nakon toga potpisuju se svjedoci. Kod ove oporuke bitno je da oporučitelj zna čitati i pisati i da je u danom trenutku sposoban čitati i pisati. Svjedoci moraju biti sposobni i istodobno nazočni, u suprotnom je oporuka nevaljana. Nadalje, svjedoci ne moraju znati sadržaj oporuke jer ne postoji dužnost oporučitelja da pročita oporuku, već samo da izjavi da je oporuka njegova i da se potpiše.¹⁵⁴

¹⁵¹ Gavella, Belaj, op. cit. (bilj. 1), str. 144.-145.

¹⁵² Odluka Vrhovnog suda u Zagrebu, Poslovni broj: Rev 1226/07-2

¹⁵³ Gavella, Belaj, op. cit. (bilj. 1), str. 145.

¹⁵⁴ Klarić, Vedriš, op. cit. (bilj 6), str. 738.-739.

Postavlja se pitanje bi li oporuka bila valjana ako nije napisana prema neposrednom kazivanju oporučitelja odnosno da je oporučitelj nije osobno napisao. Sudska praksa odgovara potvrdno na ovo pitanje. Naime, čl. 31. st.1. ZN-a glasi:

*Oporučitelj koji zna i može čitati i pisati može sastaviti oporuku tako što će za ispravu, bez obzira tko ju je sastavio, izjaviti pred dva istodobno nazočna svjedoka da je to njegova oporuka te je pred njima potpisati.*¹⁵⁵

U prilog tome govori nam i sudska praksa u odluci Vrhovnog suda Rev-460/92¹⁵⁶ u kojoj je navedeno da za valjanost alografske oporuke moguće da netko treći daje piscu oporuke podatke o oporučiteljevoj volji odnosno da nije bitno je li to učinio oporučitelj izravno.¹⁵⁷

Javna oporuka

Kao što je već spomenuto javnu oporuku, na zahtjev oporučitelja, mogu sastaviti određena javnopravna tijela navedena u čl. 32. st. 2. ZN-u. Javna oporuka sastavlja se na način da oporučitelj izjavljuje svoju posljednju volju, a ovlaštena osoba unosi tu izjavu u dokument što vjernije moguće, po mogućnosti riječima samog oporučitelja. Nakon što oporuka bude sastavljena, ovlaštena osoba je čita oporučitelju, objašnjava pravne posljedice i daje oporučitelju da je potpiše pred njom. Potom ovlaštena osoba sastavlja zapisnik koji potvrđuje sve navedene radnje, a zapisnik potpisuju oporučitelj i ovlaštena osoba. Ako oporučitelj nije u stanju potpisati oporuku ili zapisnik, ovlaštena osoba zabilježit će razlog. U iznimnim slučajevima, oporučitelj može zatražiti od druge osobe da ga potpiše. Ako oporučitelj nije u stanju pročitati oporuku, ovlaštena osoba će je pročitati pred dva svjedoka koji razumiju jezik oporuke, a oporučitelj će je potpisati ili staviti rukoznak pred njima, potvrđujući da je to njegova oporuka.¹⁵⁸ Prije sastavljanja javne oporuke, ovlaštena osoba mora utvrditi identitet oporučitelja, svjedoka i tumača, koji se u pravilu potvrđuje osobnim dokumentima. Bitno je naglasiti da oporučitelj koji ne zna čitati ili pisati mora sastaviti javnu oporuku, ako želi oporučno raspolagati. Javna oporuka može biti i oporuka koju je napisao sam oporučitelj ili netko drugi, pod uvjetom da se primijene propisane formalnosti.¹⁵⁹ Nakon sastavljanja javne oporuke, ovlaštena osoba će bez odgađanja poslati obavijest o oporuci u Hrvatski upisnik

¹⁵⁵ Zakon o nasljeđivanju, Narodne novine, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, 33/15, 14/19.

¹⁵⁶ Odluka Vrhovnog suda u Zagrebu, Poslovni broj: Rev-460/92

¹⁵⁷ Klarić, Vedriš, op. cit. (bilj. 6), str. 740.

¹⁵⁸ Ibid.

¹⁵⁹ Ibid., str. 741.

oporuka.¹⁶⁰ Možemo zaključiti da javna oporuka pruža visoku razinu pravne sigurnosti jer smanjuje mogućnost proceduralnih pogrešaka i sporova zbog sudjelovanja javnopravnih tijela.

Međunarodna oporuka

Međunarodna oporuka je redoviti, javni i pisani oblik. Nastaje tako što oporučitelj podnosi ispravu, u kojoj je sadržana njegova posljednja volja, ovlaštenoj osobi na ovjeru izjavljujući pred njom i svjedocima da sadrži njegovu oporuku. Isprava mora biti podnesena u pisanom obliku na bilo kojem jeziku i pismu. Također je potrebno sudjelovanje i potpis dvojice sposobnih svjedoka. Nakon toga ovlaštena osoba ju ovjerava prema propisanim pravilima. 1973. u Washingtonu je održana konferencija na kojoj je usvojena Konvencija o jednoobraznom zakonu o obliku međunarodne oporuke. Cilj ove konvencije je bio da sve države unesu ista pravila u svoja zakonodavstva o obliku oporuke, tako da bi sve oporuke napravljene prema tim pravilima bile valjane bez obzira prema pravilima koje države bi se valjanost prosuđivala. Za sastavljanje ove oporuke nebitno je gdje je oporuka sastavljena, oporučiteljevo državljanstvo, prebivalište ili boravište te gdje se nalazi ostavina.¹⁶¹

4.2.2. IZVANREDNA OPORUKA

Usmena oporuka

Usmena oporuka je jedini oblik izvanredne i usmene oporuke u ZN-u. Upotrebljava se u izvanrednim okolnostima kada oporučitelj ne može oporučiti niti u jednom redovitom pisanom obliku. No, da bi usmena oporuka bila valjana potrebno je ispuniti nekoliko uvjeta, to su: da je oporučitelj svoju volju očitovao usmeno, moraju biti nazočna najmanje dva sposobna svjedoka, oporučitelj se nalazio u izvanrednim okolnostima te da ovaj oblik nije izgubio valjanost protekom vremena. Daljnja dužnost svjedoka je da čim prije napišu što im je oporučitelj izjavio te predaju sudu ili javnom bilježniku na čuvanje ili to usmeno ponove pred sudom ili javnom bilježnikom, uz opis kada, gdje i u kojim izvanrednim okolnostima se oporučivanje dogodilo. Ovo je ujedno i jedina oporuka u hrvatskom pravu čija je valjanost

¹⁶⁰ Gavella, Belaj, op. cit. (bilj. 1), str. 141.

¹⁶¹ Ibid., str. 141.-144.

ograničena rokom. Naime, usmena oporuka vrijedi samo trideset dana od prestanka izvanrednih okolnosti.¹⁶²

4.3. SADRŽAJ OPORUKE

Svaka oporuka može sadržavati jednu ili više oporučnih odredbi. Valjane su samo one oporučne odredbe koje su faktično moguće i pravno dopuštene. Oporučitelj može oporukom izazvati one pravne učinke koje je može i jednostranim očitovanjem svoje volje usmjerenim na učinke među živima te nasljednopravne učinke. Pa tako se primjerice može odreći nekog prava, priznati očinstvo ili majčinstvo, priznati dug itd. Nasljednopravni učinci koje oporučitelj može izazvati svojom oporukom, trebaju pripadati nekoj od zakonom predviđenih vrsta.¹⁶³

Iako je imenovanje nasljednika redoviti i najčešći sadržaj oporuke, ono nije neophodno za njezinu valjanost. Ono što jest važno je da je oporučitelj izvršio razredbu glede cijele svoje imovine ili alikvotnog dijela imovine. Dakle, oporučni nasljednik je osoba koja nasljeđuje cijelu ostavinu ili njezin alikvotni dio.¹⁶⁴ Oporukom može biti određen jedan ili više nasljednika, a nasljednikom se smatra i osoba kojoj su ostavljeni jedna ili više određenih stvari ili prava, ako se ustanovi da je oporučiteljeva volja bila da mu ta osoba bude nasljednik.¹⁶⁵ Identitet nasljednika mora biti oporukom određen ili barem odrediv (npr. određenje srodstvom “moja mama”).¹⁶⁶

Određivanjem nasljednika prešutno se iznasljeđuju nasljednici koji bi stekli nasljedno pravo po zakonu. Osim prešutno, zakonski nasljednici mogu se iznasljediti i izrekom. Takva oporučna odredba može se pobijati ako je njome povrijeđen nužni dio zakonskog nasljednika. Međutim, u određenim slučajevima oporučitelj može nužnog nasljednika kazniti iznasljeđivanjem i lišiti ga njegova nužnog dijela u korist njegovih potomaka.¹⁶⁷ Razlozi isključenja nužnih nasljednika detaljno su navedeni u čl. 85 ZN-a. Ukratko, to su: povreda

¹⁶² Ibid., str. 146.-148.

¹⁶³ Ibid., str. 149.-152.

¹⁶⁴ Klarić, Vedriš, op. cit. (bilj 6), str. 743.

¹⁶⁵ Zakon o nasljeđivanju, Narodne novine, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, 33/15, 14/19.

¹⁶⁶ Klarić, Vedriš, op. cit. (bilj. 6), str. 744.

¹⁶⁷ Ibid.

zakonske ili moralne obveze, namjerno počinjenje kaznenog djela prema ostavitelju ili njemu bliskim osobama, počinjenje kaznenog djela protiv Republike Hrvatske ili međunarodnih vrijednosti te nerad ili nepošten život.¹⁶⁸

Oporučitelj može, ali nije obvezan, oporukom odrediti koliki dio nasljednog prava dodjeljuje nasljedniku. Ako ne odredi, a postoji samo jedan nasljednik, taj nasljednik dobiva cijelo nasljedno pravo. Ako ima više sunasljednika, svaki od njih nasljeđuje jednak dio nasljednog prava. Ako oporučitelj želi da neki nasljednik dobije samo određeni dio nasljednog prava, može to učiniti na dva načina: razlomkom ili postotkom i određivanjem konkretnih stvari i prava.¹⁶⁹ Osim imenovanja nasljednika, oporukom se mogu dodijeliti jedan ili više zapisa ili legata. Oporučitelj može oporukom odrediti da se dio ili cijela ostavina upotrijebi za ostvarenje određene dopuštene svrhe. Također, oporukom može nasljedniku postaviti određeni nalog, uvjet ili rok. Međutim, nemogući, nedopušteni, nemoralni i nerazumljivi uvjeti i nalozi smatrat će se kao da nisu ni postavljeni. Oporučitelj može imenovati izvršitelja oporuke, što može biti jedna ili više fizičkih ili pravnih osoba koje su poslovno sposobne. Izvršitelj oporuke djeluje u ime i za račun nasljednika, te osigurava da se oporuka provede u skladu s voljom oporučitelja. Oporukom se mogu uključiti i druge odredbe, poput opoziva ranije oporuke ili oprostina nedostojnosti nasljedniku.¹⁷⁰

4.4. OPOZIV I NIŠTETNOST OPORUKE

Oporuka je izraz posljednje volje oporučitelja, no ona je opoziva. Oporučitelj može opozvati svoju oporuku u bilo kojem trenutku, pod uvjetom da je sposoban sastaviti novu oporuku. Opoziv može biti potpun ili djelomičan i može se izvršiti na nekoliko načina. Najjednostavniji način opoziva je namjerno uništenje isprave. Oporučitelj može uništiti ili potrgati ispravu, čime jasno pokazuje da više ne želi da oporuka bude važeća. Važno je da uništenje bude namjerno, a ne slučajno. Osim toga, oporučitelj može opozvati oporuku formalnom izjavom o opozivu. Ta izjava može biti dana u bilo kojem obliku u kojem se može sastaviti oporuka, primjerice, ako je oporuka napravljena pred sućem, može biti opozvana vlastoručno pisanom

¹⁶⁸ Zakon o nasljeđivanju, Narodne novine, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, 33/15, 14/19.

¹⁶⁹ Gavella, Belaj, op. cit. (bilj. 1), str. 155.-157.

¹⁷⁰ Klarić, Vedriš, op. cit. (bilj. 6), str. 744.-746.

izjavom.¹⁷¹ Dakle, izjava ne mora biti dana u istom obliku u kojem je oporuka napravljena. Također, oporučitelj može sastaviti novu oporuku koja je sadržajno suprotna staroj. Ako novom oporukom imenuje drugog nasljednika ili mijenja uvjete nasljeđivanja, stara oporuka se automatski poništava. U ovom načinu opoziva, jer postoji više oporuka, vidimo zašto je korisno navesti datum kada je oporuka sastavljena. Oporuka se može opozvati i konkludentnim radnjama, što znači da oporučitelj djeluje na način koji je suprotan odredbama oporuke. Primjerice, ako oporučitelj otuđi imovinu koja je bila namijenjena nasljedniku, smatra se da je oporuka opozvana jer nasljednik više nema što naslijediti. Važno je napomenuti da opoziv oporuke može biti opozvan, čime se prvotna oporuka ponovno osnažuje.¹⁷²

Zanimljivi primjer iz sudske prakse glede prešutnog opoziva oporuke predstavlja sudska odluka GŽ-3393/13-2. U konkretnom slučaju, ostavitelj je sastavio oporuku tijekom trajanja izvanbračne zajednice, koja je trajala 12 godina. Od prestanka izvanbračne zajednice stranaka do smrti oporučitelja prošlo je 20 godina. Žaliteljica, koja je bila izvanbračni drug ostavitelja, navodi da je ostavitelj oporukom raspolagao imovinom u njenu korist te da oporuku nije opozvao, iako je imao dovoljno vremena za to. Međutim, sud je odlučio da se oporuka može opozvati i prešutnim putem te da postoji i zakonska pretpostavka opoziva oporuke opisana čl. 67.ZN-a prema kojem se oporučna raspolaganja u korist ostaviteljevog bračnog druga smatraju opozvanima ako je brak prestao temeljem pravomoćne presude nakon što je oporuka sastavljena, osim ako je ostavitelj drugačije odredio svojom oporukom. Navedeno se osim na bivšeg bračnog druga može analogno primijeniti na izvanbračnog druga. Stoga je žalbeni sud potvrdio presudu prvostupanjskog suda da je predmetna oporuka opozvana.¹⁷³

Što se tiče nevaljanosti oporuke, u ZN-u navode se razlozi ništetnosti i pobojnosti oporuke. Razlozi ništetnosti su nesposobnost oporučitelja te nemogućnost i nedopustivost sadržaja (npr. ako oporuka sadrži nedopuštene odredbe, poput povjerbene zamjene ili raspolaganja u korist osobe koja ju je sastavila, te odredbe su ništetne).¹⁷⁴ Razlozi pobojnosti oporuke uključuju mane volje oporučitelja, dakle prijetnju, silu, prijevaru ili zabludu. Pobojnost pojedinih odredbi ne utječe na valjanost ostalih odredaba, ako one mogu opstati bez pobojne odredbe. Rok za tužbu na poništenje je jedna godina od saznanja za razlog pobojnosti, s krajnjim

¹⁷¹ Ibid., str. 747.-748.

¹⁷² Ibid., str. 748.

¹⁷³ Odluka Županijskog suda u Varaždinu, Poslovni broj: GŽ-3393/13-2.

¹⁷⁴ Klarić, Vedriš, op. cit. (bilj. 6), str. 749.-750.

rokom od deset godina od proglašenja oporuke. Ako je osoba prouzročila mane volje ili za njih znala, taj rok je dvadeset godina. Nedostatak propisanog oblika oporuke može također biti razlog poboynosti, s rokom za tužbu od jedne godine od saznanja za oporuku i krajnjim rokom od deset godina od proglašenja. Raspolaganja koja krše pravo na nužni dio također su poboyna, s rokom osporavanja od tri godine.¹⁷⁵

6. ZAKLJUČAK

Već u počecima rimskog prava, u Zakoniku 12 ploča, postavljene su osnove nasljeđivanja koje su oblikovale budući pravni sustav. U rimskom i u hrvatskom pravu, nasljeđivanje se moglo ostvariti na temelju zakona ili oporuke. Od samih početaka, bilo je moguće uočiti distinkciju između redovitih i izvanrednih oblika oporuka. Na početku, oporuka je zahtijevala sudjelovanje javnih vlasti, no ubrzo se pojavila privatopravna forma – *testamentum per aes et liberam* koja je omogućavala Rimljanima da sastavljaju oporuke putem zapisa na drvenim pločama. Značaj ovog oblika oporuke očituje se u njegovoj dugovječnosti, budući da se koristila sve do 2. stoljeća. Pretorsko pravo je unijelo određenu fleksibilnost u sustav nasljeđivanja pa mancipacija i nunkupacija više nisu bile nužne, ali je i dalje ostala obveza pečata sedam svjedoka. U Justinijanovom pravu glavni cilj postaje unifikacija civilnog i pretorskog prava. Tadašnja podjela na redovne i izvanredne oblike oporuka, kao i na privatne i javne oporuke, postavila je temelje za suvremene oblike oporuka. Izvanredne oporuke bile su pojedinačno navedene za različite slučajeve, pa su tako postojale prvenstveno vojničke oporuke, oporuke za vrijeme pandemije, u slabo naseljenim područjima i slično. U hrvatskom pravu, usmena oporuka generičnom izjavom obuhvaća sve moguće izvanredne okolnosti. Kao dodatna novina, u suvremenom pravu pojavljuje se međunarodna oporuka, što je rezultat utjecaja globalizacije te međunarodne povezanosti. Tada, kao i danas (uz neke iznimke), postojala je obveza prisustvovanja svjedoka. Međutim, današnje pravo ograničava sposobnost svjedočenja poslovnom sposobnošću i punoljetnošću, bez diskriminacije određenih skupina građana, poput žena. Oporuka je imala sličan sadržaj kao i danas od imenovanja nasljednika i raspodjele udjela u ostavini do određivanja legata. Iako se neke odredbe i danas primjenjuju kao što je šire tumačenje oporuke kako bi se saznala prava volja oporučitelja, neke su u potpunosti nestale poput manumisije ili da se više ne može nasljeđivati i na temelju oporuke i na temelju zakona.

¹⁷⁵ Klarić, Vedriš, op. cit. (bilj. 6), str. 750.-751.

Stoga možemo zaključiti da su temeljni pravni instituti u svojoj biti ostali isti, uz pojedine razlike koje su u suvremenom pravu nestale zbog razvoja društva i ljudskih prava. Ove promjene osiguravaju da pravni sustav ostane relevantan i pravedan, prilagođavajući se potrebama i vrijednostima suvremenog društva.

7. LITERATURA

1. Aličić S., *Bonorum possessio secundum tabulas u Gajevim Institucijama: forma ili način konvalidacije testamenta*, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 2007.
2. Bajram E.K., *Testamenti factio activa et passiva in Roman and contemporary law*, Proceedings of the International Scientific Conference "Social Changes in the Global World", Skopje, 2019.
3. Berger, A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia, 1953.
4. Creid K.G., Dewall M.J., Zimmermann R., *Comparative Succession Law: Testamentary Formalities*, Oxford, 2011.
4. Eisner, B., Horvat, M., *Rimsko pravo*, Zagreb, 1948.
5. Frier B. W., McGinn, T., *A Casebook on Roman Family Law*, Oxford, 2004.
6. Gavella, N., Belaj, V., *Nasljedno pravo*, Zagreb, 2008.
7. Horvat, M., *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Zagreb, Zagreb, 2008.
8. Horvat M., Petrak M., *Rimsko pravo*, Zagreb, 2022.
9. Huseinspahić A., Oruč E., *Pojam i obilježja nasljeđivanja u rimskom pravu*, Historijski pogledi br. 3, Tuzla, 2020.
10. Justinijan, *Institucije, Latina et Graeca*, Zagreb, 1994.
11. Klarić, P., Vedriš, M., *Građansko pravo*, Zagreb, 2014.
12. Mousourakis, G., *Fundamentals of Roman Private Law*, Berlin, 2012.
13. Poste E., *Gai Institvtiones or institutes of Roman law by Gaius*, Oxford, 1904.

14. Puhan, I., Rimsko pravo, Naučna knjiga, Beograd, 1974.
15. Romac, A., Izvori rimskog prava, Zagreb, 1973.
16. Romac, A.: Rječnik rimskog prava, Informator, Zagreb, 1989.
17. Romac, A.: Rimsko pravo, Zagreb, 1998.
18. Romac, A., Zakonik dvanaest ploča, Latina et Graeca, Zagreb, 1994.
19. Smith, W., Wayte, W., Marindin, G.E., A Dictionary of Greek and Roman Antiquities, London, 1890
20. Sohm R., The Institutes, a Textbook of the History and System of Roman Private Law, Oxford, 1907.
21. Šarac, Lučić, Rimsko privatno pravo, Split, 2011.
22. Watson A., The Law of Succession in the later Roman Republic, Oxford, 1971.
23. Walton F. P., Historical Introduction to the Roman Law, Edinburgh, 1920.
24. Zoz M.G., Ferretti P., Le Costituzioni Imperiali Nella Giurisprudenza, Trst, 2013.

Internet izvori

25. Zakon XII tablica, <https://ius.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2020/09/12-tablica.pdf>
26. <https://informator.hr/strucni-clanci-traditio-iuridica/nuncupatio-lat-u-rimskom-pravu-svecana-izjava-ucinjena-pred-svjedocima-koja-je-sacinjavala-bitni-dio-odredenih-formalistickih-pravnih-poslova-mancipatio>
27. <https://www.iusinfo.hr/sudska-praksa>

Zakoni

28. Pravilnik o Hrvatskom upisniku oporuka, Narodne novine, br. 135/03, 164/04, 91/19.
29. Zakon o nasljeđivanju, Narodne novine, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, 33/15, 14/19.

30. Zakon o rješavanju sukoba zakona s propisima drugih zemalja u određenim odnosima, Narodne Novine, br. 53/91, 88/01.